

A CSONTOSI JÁNOS ELLENI FEGYELMI VIZSGÁLAT ÉS ANNAK POLITIKAI HÁTTERE

PÁLVÖLGYI ENDRE

Csontos János neve a könyvtárosok emlékezetében könyvek, kódexek eltűnésével, hírlapi botrányokkal, hivatali visszaélésekkel áll kapcsolatban. Azt azonban, hogy pontosan mi is történt vele és körülötte, senki sem tudja. A könyvtári szaksajtó akkoriban rendkívül *diszkrét*en kezelte az ügyet, és csak egész szűkszavú közlésekre szorítkozott. A *Magyar Könyvszemle* mindössze arról tett említést, hogy 1892-ben a Nemzeti Múzeum könyvtárában valamilyen „*sajnos események*” a kéziratár állományának revízióját tették szükségessé, de hogy milyen események voltak ezek, arról nem esett szó. A revízió „*a kívánt eredményre nem vezetett*”, de megállapította, hogy hiányzik 18 darab középkori kódex, 18 darab XVI—XVIII. századi kézirat, egy török és egy arab kódex. Megállapította a revízió azt is, hogy 15 éve egyetlenegy középkori kódexet sem dolgoztak fel, és a többi újabban szerzett kézirat legnagyobb része is feldolgozatlan. Az ősnymtatványok revíziója során pedig az tűnt ki, hogy elveszett a Thuróczi-krónika brünni kiadása. „*A fönnebb említett rendellenességek — írta Szinnyi — 1893. január 26-án 207. elnöki sz. a. Majláth Béla könyvtár-örnek és Csontos János segédörnek hivataluktól való elmozdítását vonták maguk után.*”¹

Amikor Csontos Jánost, a múzeumi könyvtár kéziratárának vezetőjét állásából eltávolították, nem valami ismeretlen, szürke kis könyvtári tisztviselő tűnt el a süllyesztőben. Csontos 1874. március 12-én került gyakornokként a Széchényi Könyvtárba. Pulszky Ferenc a Nemzeti Múzeum igazgatója — mint Csontos maga írta később² — felkarolta. Egy év múlva, 1875. május 6-án már könyvtári segéd, rábízta a kézirat- és levéltár vezetését, 1881. február 1-én segédőrré lépett elő. A magyar könyvtártudomány és könyvtörténet szakfolyóiratának, a *Magyar Könyvszemle*nek megindulásától, 1876-tól főmunkatársa volt, 1879. október 30-ától Pulszky rábízta a folyóirat szerkesztését. A Törökországból hazakerült Corvinákról részletes ismertetést írt, ettől kezdve mint tehetséges kódex-kutatót tartották számon, tagja lett a Magyar Történelmi Társulat igazgató választmányának. A Múzeum tudományos utazásokra szánt alapjából minden évben 200 forintos segélyt kapott, ebből nyári szabadsága alatt bejárta Európát, olasz, német és lengyel könyvtárakban nyomozott magyar vonatkozású kéziratok után. Járt a velencei, veronai, modenai, pármái, ferrarai, bolognai, müncheni, augsburgi, nürnbergi, baseli, boroszlói könyvtárakban, Wolfenbüttelben, Drezdában, Lipcsében, Prágában, Raudniczban, Brünnben, Salzburgban, Linzben, Lambachban, Göttweigben, Melkben, Krakkóban és Olmützben. Sikertelenül felfedeznie két addig ismeretlen Corvinát és néhány magyar nyelvemléket (Török Imre verses köszöntőjét és a Lobkowitz-kódexet). Tanulmányai csaknem kivétel nélkül a *Magyar Könyvszemle*ben jelentek meg, néhány beszámolóját közölte a *Századok*, több cikke németül is megjelent. 1882-

¹ A Széchényi Könyvtár vezetésével ideiglenesen megbízott Szinnyi József jelentése a Könyvtár 1892/93. évi működéséről. *M. Könyvszle* 1892—1893. 302—3. és 311—313. p.

² Csontos János önéletrajza és irodalmi munkássága. *Kézirat. OSzK Kéziratár* Fol. Hung. 1166.

ben részt vett az Országos Könyvkiállítás szervezési munkálataiban, a kézirati részt ő rendezte. 1883. május 17-én Wenzel Gusztáv ajánlására a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották, 1889 május 2-án első segédőrré nevezték ki.

A Könyvtárból való eltávolítása után neve végleg eltűnt a tudományos folyóiratokból, volt kollégái sem emlegették többé, a *Könyvszemle* szerkesztését Schönherr Gyula vette át, de az új évfolyamban közzétett, változásokat bejelentő cikk szemérmesen hallgatott a szerkesztőváltás okáról. Csontosai természetesen a *Könyvszemle*-ben nem publikálhatott ezután, de másutt sem találkozunk nevével, alig egy-két apró cikke jelent meg a haláláig eltelt 25 esztendő alatt.

Nem csekély bünt kellett elkövetnie, hogy akadémikus létére többé senki sem volt hajlandó tudomást venni róla. Kirekesztették a tudományos életből egyszer s mindenkorra, még vétkéről sem beszéltek. Ma, aki egyáltalán emlékszik még nevére, úgy tudja, hogy könyvlopás volt a bűne.

II.

1892. október 5-én gróf Csáky Albin vallás- és közoktatási miniszterhez jelentés érkezett (állítólag a Nemzeti Múzeum igazgatóságától) a kéziratárban tapasztalt „*rendellenességekről*.”³

Fontos volna tudnunk, milyen események előzték meg a feljelentést, milyen viszonyban volt Csontosai kollégáival, kinek lett volna érdeke félretolni őt az útból? Erről sajnos igen keveset tudunk. Csontosai amikor a fegyelmi vizsgálat megindult ellene, két terjedelmes emlékiratban kísérelte meg a védekezést.⁴ Ezekben heves kirohanásokat olvashatunk csaknem valamennyi könyvtári kollégája ellen, akik szerinte Erdélyi Pál vezetésével „*ligát*” alkottak ellene. A „*liga*” tagjai Váczy János, Horváth Ignác, és a később hozzájuk csatlakozott Fejérpataky László lettek volna. Állítólag Majláth Béla könyvtárőr, a könyvtár igazgatója indította el a lavinát. Legalábbis egy újságcikk szerint titokban vizsgálatot folytatott Csontosai ellen, az ő — mármint Majláth — távollétében foganatosított vásárlások miatt. Ekkor kiderült, hogy Csontosai saját kéziratait vétette meg a könyvtárral, ezért Majláth fegyelmi vizsgálatot kért.⁵ Kérdés, hogy ez az értesülés mennyire tekinthető hitelesnek? Vajon Majláth csakugyan feszegette volna ezt a kérdést? Hiszen (amint azt a későbbiekben látni fogjuk) maga is adott el a könyvtárnak kéziratosokat, sőt egyébként is volt félnívalója. Nem gondolt arra, hogy a fegyelmi az ő üzelmait is feltárja?

Az ügygel kapcsolatban a képviselőházban és a sajtóban többször történt utalás arra, hogy a Széchényi Könyvtárban akkoriban a kartársi szellemmel nem volt minden rendben. A *Budapesti Hírlap* november 6-án úgy vélte, hogy „*a testületi szellem ki van veszve . . .*”, állandó az egymás előmenetele miatti féltékenykedés. „*. . . Nagy a siránkozás, hogy »nin-*

³ Csáky Albin előzetes válasza a hozzá intézett interpellációra 1892. november 7-én. *Országgyűlési nyomtatványok. Képviselőház. Napló* 1892—1897. 6. köt. Bp., 1892. 199. p. (a továbbiakban „*Napló*”).

⁴ „Csontosai János első emlékirata a múzeumi könyvtárból állítólag hiányzó pergamen- és papírkéziratok felderítése ügyében” (1893. nov. 15.) *MTA Kéziratár*, Tört. 2r 339, a továbbiakban 1. sz. emlékirat; és „Nyomozásaim a M. Nemzeti Múzeum könyvtárából állítólag hiányzó 18 db XII—XVI. századbeli hártya kézirat felderítése tárgyában” (1894) *MTA Kéziratár*, Tört. 2r 339, a továbbiakban 2. sz. emlékirat. Csontosira vonatkozó egyéb igen értékes iratanyag — levelek, levélfogalmazványok, személyi okmányok és fényképek, beadványok, stb. — a MTA Könyvtárának Kéziratárában, Tört. 2r 339 és Tört. 4r 255 jelzet alatt.

⁵ „A múzeumi könyvtár szennyese” *Budapesti Hírlap* 1892. október 15. 285. sz. 6. p.

csen előmenetel», az ember csak nem maradhat örökké segédőr.» A romlott légkör egyenes következménye volt az akkori hivatali rendszernek, hiszen a számlélétrának nagyon kevés foka volt. Ahhoz, hogy valaki feljebb kapaszkodhassék, egy másiknak meg kellett halnia, vagy fizikailag, vagy erkölcsileg. Egy-egy halálesetre olykor évekig vártak izgatottan, közben természetesen folyt a megürülő helyért a versengés, stréberkedéssel, egymás befektetésével, amint az újság írta „testületileg gyakorolt denunciációval.”⁶ Lehetséges, hogy ilyen denunciációról volt szó ebben az esetben is, hiszen Csontosin meglepően gyorsan haladt előre a ranglétrán (utaltunk rá, hogy saját bevallása szerint Pulszky pártfogolta), és ez kihívhatta ellene a miatta háttérbe szorított kollégák féltékenységet. Majláthnak erre aligha volt oka, hiszen nyugdíjazása amúgy sem késett volna soká, 1892-ben már hatvanadik évében járt. A *Budapesti Hírlap* november 6-i most idézett és egyébként is figyelemreméltó cikke szintén azt állítja, hogy a vizsgálat „egy tömeges följelentés”-re indult meg. A miniszter október 6-án rendelte el a vizsgálat lefolytatását,⁷ és néhány nap múlva már a nagyközönség is értesült az eseményekről.

Az kétségkívül igaz, hogy Csontosit kollégái nem kedvelték. A vele szemben érzett személyes ellenszenv több forrásból táplálkozott. Csontosin túlságosan nagyra tartotta saját képességeit és a kelleténél jóval többet hangoztatta érdemeit. Magát „kapitánynak”, a többieket „altisztnak” és „közkatona-nak” tekintette, és ezt éreztette is velük. Az „altiszteknek” és „közkatona-nak” azonban ez a bánásmód cseppet sem tetszett, „fellázadtak a kapitány ellen”, és kimondták: „nolumus hunc [scilicet Csontosin] regnare super nos”⁸

Összeférhetetlen természetével sok haragost szerzett mint ő maga írta „a könyvtár érdekben” összeveszett Ráth Györggyel, Fraknoi Vilmos-sal, Szilágyi Sándorral, Pauler Gyulával, Thallóczy Lajossal, Majláth Bélával, Szinnyei Józseffel, Erdélyi Pállal.⁹ A legtöbb haragost bizonyára 1892-ben szerezte magának a múzeumi tisztviselők fizetés rendezésével kapcsolatban. Mivel ismerte a Pénzügyminisztérium illetékes referensét, rábízta, hogy minél több pénzt verkedjen ki a Múzeum számára. Csontosin a tárgyalások során saját egyéni érdekeit is szem előtt tartotta, ennek eredményeként olyan felterjesztés készült, amely Csontosin segédőrből örré léptette volna elő, a többi könyvtári segédőr viszont megmaradt volna korábbi beosztásában. Az örré fizetését ez a tervezet 400—800 forinttal javasolta felemelni, a segédörökét és a gyakornokokét ezzel szemben csupán 100—200 forinttal. A hátrányosan érintett tisztviselők mindent elkövettek, hogy ezt a döntést megváltoztassák, követséget küldtek a Vallás- és Közoktatásügyi miniszterhez, és amikor ez nem járt eredménnyel, az Országgyűlés előtti tiltakozásra készültek.¹⁰ Haragiuk és gyűlöletük elsősorban Csontosin ellen irányult, és valószínűnek látszik, hogy emiatt kértek ellene fegyelmi vizsgálatot, s gondoskodtak arról is, hogy a hiányzó kéziratokról szóló hírek kiszivárognak a könyvtár falai közül. Rákosi Jenő lapjában már október 15-én megkezdtek „A múzeumi könyvtár szennyesé”-nek kitergetését.¹¹ Ekkor még kifejezetten Csontosin személye állt az előtérben. A cikk elmondja, hogy a Könyvtárban néhány nap óta vizsgálat folyik, Csontosin már napok óta nem látható a Múzeumban, és valószínűleg nem is tér vissza többé, „mert olyan dolgokat követett el, melyek lehetetlenné teszik, hogy továbbra

⁶ „A nemzeti Múzeum” *Budapesti Hírlap* 1892. november 6. 307. sz. 9—10. p.

⁷ Csáky előzetes válasza, *Napló* 1892—1897. 6. köt. 199. p.

⁸ 2. sz. emlékirat 159. p.

⁹ 1. sz. emlékirat 67. p., 2. sz. emlékirat 113. p.

¹⁰ Ld. az 1. sz. emlékirat-ot.

¹¹ *Budapesti Hírlap* 1892. október 15. 285. sz. 6. p.

is a múzeum tisztviselője legyen". Majláth nyári szabadsága alatt a könyvtár minden pénzét elköltötte, rengeteg felesleges kéziratot vásárolt, ugyanakkor kiderült róla, hogy 1889 óta semmit sem dolgozott, mindössze egyetlen kéziratot katalogizált azóta. Bár állásából még nem függesztették fel, a kézirtár vezetését elvették tőle. Alkalmat akarnak adni neki, hogy ő maga mondhasson le állásáról, még mielőtt úgys elmozdítják.

A cikk megjelenése után Csontos elég határozott hangú nyilatkozatot küldött a laphoz, melyben ártatlanságát hangoztatta. „Ezen vizsgálat eredményét én nyugodtan várom, ennek elejébe vágni nem kívánok, hanem tisztelettel arra kérem a t. olvasó közönséget, függessze fel ez ügyben ítéletét mindaddig, míg a teljes szigorral megindított vizsgálat befejezve nem lesz.”¹²

Egy másik cikk újabb részletekkel szolgált főképp Csontos kézirateladásairól, „mesés áron beszerzett lom”-ról és más effélékről olvashatunk benne.¹³ Ezt követte időrendben a már idézett november 6-i cikk (z.-m. aláírással), melyre még visszatérünk. Minthogy a hírlapi cikkek révén az egész ügy nyilvánosságra került, nem volt többé lehetőség a házon belüli elintézésre. Annál kevésbé, mivel 1892. november 7-én Várady Károly képviselő interpellációt jegyzett be „a nemzeti múzeumban állítólag előfordult bűncselekmények és vétkek mulasztások miatt: a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez”. Magára az interpellációra a közben bekövetkezett kormányváltás, a Szapáry-kormány bukása miatt csak november 23-án, az országgyűlés 107. ülésén került sor.

Várady bevezetőül nyomatékosan hangoztatta, hogy nem személyes felkérésre, hanem egyedül a közérdek kedvéért interpellál, nem vezeti személyes ellenszenv sem a miniszter, sem más iránt. Ezután rátért a vádak felsorolására. A kézirtár legértékesebb 15 darabja, közöttük a Galeotto-kódex eltűnt; az egyik kézirtáros [Csontos] „saját önképzőköri — diákkorbeli — dolgozatait, iskolai jegyzeteit és magánlevelezéseit adogatta el álnéven a saját vezetése alatt álló kézirtárnak, midőn a főnök [Majláth Béla] távollétében mint helyettes, ő volt az eladó, a becsüs, a vevő és vételár kiutaltványozó egyszemélyben, s a mesés áron beszerzett lomnak hangzatos címeket adott”. További vád volt, hogy a kézirtár gyarapodását régóta nem naplózták, a többszáz újonnan vett kötet hozzáférhetetlen a közönség számára; a Pray kódex szétszórt állapotban van, összeszedni nem is lehet; az egyik irattáros „hivatalos kötelességeivel szemben abszolút tétlenséget tanúsított”.¹⁴

Közben már javában folyt a miniszter elrendelte vizsgálat. A vizsgáló bizottság elnöke Szalay Imre miniszteri osztálytanácsos volt. A vizsgálat pontos lefolyásáról nem tudunk képet alkotni, mivel annak iratai a Nemzeti Múzeum és a VKM irattárának megsemmisítése következtében nem állnak rendelkezésünkre.¹⁵ A Széchényi Könyvtár irattára szerencsére megőrzött néhány értékes dokumentumot. Ezek és az országgyűlési naplók, korabeli újságcikkek felhasználásával kíséreljük meg rekonstruálni az eseményeket.

Szalay Imre október 7-én utasította Majláth Bélát, hogy a kézirtár szerzeményi naplóját egészítse ki. Erre a hiányok pontos megállapítása érdekében feltétlenül szükség lett volna. Majláth ezért még ugyanaznap Pulszkyhoz fordult, és kérte, hogy a kézirtár gyarapodását feltűntető havi kimutatásokat 1890-től kezdve bocsássa rendelkezésére.¹⁶ Ennek

¹² „A múzeumi könyvtár szennyeje” *Budapesti Hírlap* 1892. október 16. 286. sz. 6. p.

¹³ „A nemzeti múzeum szennyeje” *Budapesti Hírlap* 1892. november 2. 303. sz. 3. p.

¹⁴ *Napló* 1892—1897. 6. köt. 196—8. p.

¹⁵ A vizsgálat iratanyaga állítólag már a század elején sem volt feltehetően sem a VKM, sem a Múzeum irattárában (Dr. Nyireő István szíves szóbeli közlése).

¹⁶ *OSzK irattár* 1892. okt. 7.

alapján fogtak hozzá a hiányok felméréséhez, és csakhamar „*viszasságokat*” fedeztek fel,¹⁷ ezért október 30-án reggel 9 órára a könyvtár egész személyzetét összehívták.¹⁸ A vizsgáló bizottság kihallgatta őket és azonnal intézkedett. Október 31-én Majláth az igazgató utasítására hivatkozva írásban tudatta Csontosival, hogy délután 5 órakor annak irodájában jelenjék meg.¹⁹ Ott közölték vele, hogy állásából azonnali hatállyal felfüggesztik.²⁰

Majláth sem kerülhette el sorsát. Először a Széchényi Lajos-féle alapítvány kamatainak felhasználása körül mutatkoztak szabálytalanságok. Az iratokból kitűnt, hogy 1884 óta, tehát nyolc esztendőn át semmiféle elszámolás nem készült, az 1190 forint 3 krajcár készpénzt Majláth éveken át magánál tartotta és feltehetően saját céljaira használta fel. Majláth azzal mentegette magát, hogy 1886-ban a történelmi kiállítás rendezése miatt nem is dolgozott a könyvtárban, visszatérése után pedig nem találta íróasztalában a számlákat és nyugtákat, ezek csak 1892 második felében kerültek elő. A készpénz-elszámolás Majláth magyarázata szerint azért késett, mert mialatt 1889 augusztusában és szeptemberében a párizsi világkiállításon járt, íróasztala fiókjából eltűnt 590 forint az alapítványi pénzből, a hiányt saját zsebéből csak most tudta pótolni. Meg kellett Majláthnak indokolnia azt is, miért nem költötte el a kamatokat, miért *örizte*, ha nem magáncélokra használta fel? Ennek oka szerinte az volt, hogy a könyvkereskedő nem küldött be annyi művet, hogy azok ára felemésztette volna a rendelkezésre álló összeget; másrészt arra gondolt, hogy a megmaradó pénzből egy nagyobb gyűjtemény megvásárlása lesz majd lehetséges. Akár elfogadjuk ezeket a nem túlságosan sikerült magyarázatokat, akár nem, az mindenesetre tény, hogy 1884. október 1-től az évi 420 forint összegű kamatból 1888. december 1-ig összesen 1785 forint gyűlt össze, és ebből az anyagi nehézségekkel küzdő könyvtár mindössze 594 forintot költött el.²¹

Bár a vizsgálat már november 21-én befejeződött, Csáky Albin 23-án csak előzetes választ adhatott a hozzá intézett Várady-féle interpellációra, mert még nem volt ideje kellőképpen áttanulmányozni a vizsgálat eredményét. Az előzetes válasz szerint a bizottság munkájából annyi máris világossá vált, hogy a Múzeum igazgatóját „*semmiféle mulasztás sem terheli*”. A miniszternek ezt a bejelentését „*jobb felől*”, tehát a szabadelvű párt részéről helyesléssel fogadták.²²

1893. január 13-án a szabadelvű párt értekezletén Csáky bejelentette, hogy másnap végleges választ ad Várady interpellációjára. A *Pesti Napló* január 14-i reggeli kiadása beszámolt erről a pártértekezletről,²³ és erősen elítélő hangon írt Csontos szerepéről. A lap szerint a miniszter elmondotta, hogy „*csakugyan elveszett több középkori kézirat, . . . hiányosan vezették a szaporodási leltárt, valamint hiányos volt a beszerzések ellenőrzése is, a mi lehetett az az ok, ami miatt a kéziratárokat felfüggesztették hivatalától.*” A hivatalos vizsgálat megállapította azt is, hogy Majláth Béla saját könyveit, Csontos János pedig saját műveit adta el a könyvtárnak, mégpedig úgy, hogy eladóként mindketten más neveket szerepeltettek a sajátjuk helyett. Csontos néhány alkalommal valóban maga volt az eladó, a becslő és a vevő egyszemélyben. Az eladott művek árát Majláth esetében a

¹⁷ Csáky előzetes válasza, *Napló* 1892—1897. 6. köt. 299. p.

¹⁸ Majláth körlevele, *OSzK irattár* 1892. okt. 29.

¹⁹ *OSzK irattár* 1892. okt. 31.

²⁰ *Budapesti Hírlap* 1892. november 3. 304. sz.

²¹ Majláth jelentése és utólagos elszámolásai, *OSzK irattár* 1892. nov. 2.

²² *Napló* 1892—1897. 6. köt. 199. p.

²³ „Az elveszett relikviák” 7. p.

bizottság nemcsak méltányosnak, hanem egyenesen alacsonynak találta, Csontosinál 41 forint 10 krajcárral túlfizetettnek ítélte.²⁴ Megállapította továbbá a bizottság, hogy a szerzeményi naplót a kéziratárban évek óta nem vezették. Ezért a segédőrt [Csontosinál] terheli a felelősség, de véikes Majláth is, mert elmulasztotta az ellenőrzést. Mindezekből az következik, hogy csalás nem történt, bűnvádi eljárásra nincs szükség. A kéziratárban jelentős hiányokat derítettek ki, eltűnt 13 koraközépkori kódex, köztük a Galeotto krónika és négy miniatűr imakönyv. Az eltűnés körülményeit a vizsgálat nem tudta megállapítani, mert a kéziratok zár nélküli szekrényekben állnak, és a kéziratár mindenkor vezetői nem darabszámba vették át elődeiktől az őrizetükre bízott anyagot.

Csáky Albin körülbelül ugyanezt mondotta a képviselőházban is. A saját könyvek és kéziratok eladását nem tekintette komoly vádnak, mert mint mondotta, ez a Széchényi Könyvtárban régóta fennálló gyakorlat volt. A miniszter bejelentette azt is, hogy a fegyelmi ítélet szerint sem a könyvtár, sem a kéziratár eddigi vezetője nem maradhat meg a könyvtár kötelékében. Megemlítette végül, hogy a hiányzó művek eltűnésének körülményeit újabb vizsgálat igyekszik majd felderíteni. A Várady felsorolta további vádpontok nem bizonyultak helytállónak, a Pray-kódex megvan, csak kivették kötéséből, és külön tokban őrzik.

Várady Károly a miniszter választát nem vette tudomásul, mert szerinte a könyv- és kézirateladások esetében igenis csalás és sikkasztás történt. Ezt és az eltűnt kódexek ügyét a bíróságnak kellett volna átadni. Csáky Albin viszonzásában megismételte, hogy csalásról nem lehet szó, csak szabálytalan eladási és vételi módról, az eltűnt kéziratok ügyében pedig új vizsgálatot rendeltek el, ez mindenkire ki fog terjedni, akit felelősség terhel. A képviselőház szabadelvű-párti többsége végül szótöbbséggel tudomásul vette a választ.²⁵

Bár Csáky január 14-én mind Majláth, mind Csontosinál elbocsátását bejelentette, Majláthot ekkor még fel sem függesztették. Az ő felelősségét kisebbnek tekintették, és még nem döntöttek véglegesen sorsáról. Január 16-án *saját kérelmére* bizonytalan időtartamra szabadságolták, helyettesévé Fejérpatakyt jelölték ki.²⁶

Csáky az országgyűlés előtt tett kijelentése ellenére Majláth és Csontosinál, a két vétkesnek talált tisztviselő elmozdítását csak január 26-án rendelte el.²⁷ A könyvtár ideiglenes vezetésével ugyanez a rendelet id. Szinnyi Józsefet, a kéziratár ugyancsak ideiglenes vezetésével pedig Fejérpataky Lászlót bízta meg.²⁸

A kiálló botrány és a feltárt szabálytalanságok a személyi változásokon kívül a könyvtár ügymenetére és belső szervezetére is kihatással voltak. Pulszky igyekezett a munkafegyelmet, mely addig kétségtelenül igen laza volt, megszigorítani. Január 17-én felszólította a könyvtár munkatársait, hogy a hivatalos időt — 9-től 13 óráig — pontosan tartsák be.²⁹ Ez arra enged következtetni, hogy korábban e téren komoly bajok voltak. Ugyanekkor további rendszabályok bevezetését is elrendelte. Így a könyvtári helyiségek reggeli kinyitása, takarítása, szellőztetése és esti bezárása csak valamelyik tisztviselő jelenlétében történhetett ezután, az erre beosztott tisztviselő megérkezése előtt a könyvtári segédszemélyzet többé nem léphetett be a könyvtárhelyiségekbe.³⁰

²⁴ Egy váci-utcai boltban vásárolt télikabát ára 1892-ben 16 forint volt.

²⁵ *Napló* 1892—1897. 7. köt. 366—368. p.

²⁶ *OSzK irattár* 1893. jan. 16.

²⁷ VKM 1893/204, elnöki sz. rendelet, vö. *M Könyvszemle* 1892—1893. 302. p.

²⁸ *OSzK irattár* 1893. jan. 27.

²⁹ *OSzK irattár* 1893. jan. 17.

³⁰ *OSzK irattár* 1893. jan. 18.

Csáky mint fentebb láttuk, ígéretet tett a kéziratári hiányok okának kiderítésére. A kéziratár revízióját tehát a hiányok megállapítása érdekében tovább folytatták december hónapban is. A munkát „*a levéltár és a kéziratár három tisztviselője végezte*” a vizsgálóbizottság utasítására, és közvetlenül a bizottság elnökének kellett jelentést tenniük.³¹ A revízió során átkutatták Csontos íróasztalát, és iratai között három az Egyetemi Könyvtárból kölcsönzött könyvet találtak. Erről Majláth december 10-én értesítette Szilágyi Sándort, az EK igazgatóját, és kérte, hogy a könyvek átvételéről gondoskodják.³² Minthogy Csontosinál ezeken kívül még hat más könyv is volt kölcsön az EK-ból, Szilágyi 1893. január 9-én Pulszkyhoz fordult, hogy ezek elkallódását megakadályozza. Pulszky jan. 16-i válaszában közölte, hogy a keresett művek nincsenek a Széchényi Könyvtárban, ezeket Csontos valószínűleg lakásán tartja.³³

A következő lépés egy újabb bizottság létrehozása volt február 19-én „*a hiányok keletkezése és a hiányzó művek értékének megállapítására*”.³⁴ Ez Szalay Imre miniszteri tanácsosból és Tost Gyula közalapítványi kir. ügyigazgatóból állott, és működését március 3-án kezdte meg, mégpedig oly módon, hogy a kéziratár már említett és úgy ahogy befejezett revízióját a miniszter felhatalmazása alapján egy Széchényi könyvtári és egy egyetemi könyvtári szakemberrel, Szinnyei Józseffel és Kudora Károllyal felülvizsgáltatta.³⁵ A felülvizsgálat néhány eltérést helyreigazított, kiderült például, hogy nem 13 és nem is 15, hanem 18 középkori kódex hiányzik, 18 újabb kori [XVI—XVIII. századi] és két keleti kézirat. Szalay Imre utasítására Horváth Ignác segédőr felülvizsgálta az ősnymtatványokat és az RMK gyűjteményt, valamint a nyomtatványtár magyar és német szépirodalom szakjait is, és 1 ősnymtatvány és 22 RMK, — közöttük Sylvester János Újtestamentumának (RMK I. 15.) és Heltai Hálójának (RMK I. 81.) — eltűnéséről tett jelentést. Ez a hiány szerinte csekély, ennyi Európa bármely nagy könyvtárában előfordul.³⁶ Majláth korábban, 1892. november 14-én csak a Thuróczi-krónika brünni kiadásának eltűnését jelentette Szalaynak, hozzáátve, hogy évek óta nyomavesztett, már 1888-ban sem találták.³⁷

A hiányok okát kellő támpontok hiányában ez az újabb vizsgálat sem tudta feltárni. Feltárltak azonban a két revízió során a könyvtári munkának legelhanyagoltabb területei, és ez jelen:ős pozitívumnak tekinthető. Kiderült ugyanis, hogy nemcsak a legutóbbi 15 év alatt mutatkoztak bajok a kéziratári anyag feldolgozása, naplózása, katalogizálása terén, hanem a korábban beszerzett kéziratok legnagyobb része is katalogizálatlan volt. A kéziratár dolgozói nekifogtak a hiányok pótlásának. Először rendezték az 1859 óta felvétel nélkül anyagot, és megkísérelték ezek provenienciáját meghatározni, ez azonban csak 165 szerzemény esetében sikerült. Ezután megkezdtek a többszáz kötetnyi kézirat feldolgozását. Az 1859—1880 közötti beszerzések közül 1893-ban 65 kötetet dolgoztak fel, ezekről 113 cédulát készítettek a katalógus számára. Horváth Mihály gazdag kéziratgyűjteménye például 1879 óta „*ügyszólván*” felbontatlanul hevert a kéziratárban. Több hétig tartó

³¹ OSzK irattár 1893, Szinnyei jelentése a könyvtár munkájáról.

³² EK irattár 1892. dec. 18. 312. sz.

³³ EK irattár 1893. jan. 10. 12. sz.

³⁴ VKM 1893/434. elnöki sz. rendelet, OSzK irattár 1893. márc. 2.

³⁵ Szinnyei beszámolója a Könyvtár munkájáról, OSzK irattár 1893; Pulszky leirata a Könyvtár munkatársaihoz, OSzK irattár 1893. márc. 2., és EK irattár 1893. márc. 4. 110. sz.

³⁶ OSzK irattár 1893. okt. 17., a Szinnyeinek címzett jelentés október 7-én kelt. Horváth jelentése nem felelt meg az igazságnak, valójában 9 ősnymtatvány, 21 RMK I., 5 RMK II., összesen 472 könyv hiányzott a nyomtatványtárból!

³⁷ OSzK irattár 1892. nov. 14.

munkával ezt is rendezték és 24 kötetbe gyűjtötték.³⁸ A könyvtárban felfedezett hiányok kiváltotta botrány utóhatásaként rövidesen sor került a könyvtár teljes átszervezésére is. Az 1893. július 7-i 401. sz. a. kelt miniszteri rendelet a Széchényi Könyvtárat a könnyebb irányítás és ellenőrzés céljából három részre osztotta. Az osztályok élére egy-egy könyvtári őr, az egész könyvtár élére egy igazgató őr, ³⁹ a könyvtári osztály (korábbi nevén nyomtatványtár) őrévé 1893. szeptember 1-én Kollányi Ferencet nevezték ki, a hírlaptár őre id. Szinnyei József lett, a kéziratár és levéltári osztály élére Fejérpataky László került. Az igazgató őr állás decemberig még betöltetlen maradt, az igazgatói teendőket ideiglenesen Szinnyei látta el.⁴⁰

Majláth és Csontos elbocsátása után volt kollégáik természetszerűen azonnal előreléptek a „számárlétrán”. Fejérpataky segédőrből 1893. június 17-én őrré, december 24-én igazgató őrré, Schönherr Gyula gyakornokból segéddé, majd 1894. március 31-én segédőrré lépett elő.⁴¹ Csontosit pedig mintegy kegyelemből 1893. szeptember 8-án tollnoki minőségben a pestvidéki tankerületi főigazgatóságon alkalmazták.⁴²

Fejérpataky gyors pályafutása, —kineveztetése előbb Csontos, majd Majláth helyére— voltak azok az okok, amelyek később arra a feltevésre készítettek egyeseket, hogy része lehetett a Csontos elleni akció megszervezésében, ő lehetett esetleg az, aki Majláthnál feljelentést tett kollégája ellen, vagy esetleg ő követte el azt az indiszkréciót, melyből az egész múzeumi botrány kiobbant. Tetszetősnek látszik ez a magyarázat, de semmi közelebbi bizonyíték nincs igaz voltára.

III.

Csontos szíven induló karrierjének hirtelen megszakadása mindenestre joggal keltette fel a gyanút később többekben is aziránt, hogy itt másról, többről lehetett szó, mint egyszerű hivatali visszaélés jogos és méltányos megtorlásáról. Már az események felületes ismerője számára sem tűnhetett hihetőnek, hogy a kódexek szenvedélyes kutatója olyan ostoba bűnbe essék, mint amilyen a könyvlopás. Éppen az károsítaná meg nemzeti könyvtárunk kéziratárát, aki minden erejével annak gazdagításán fáradozott, méghozzá nem is sikertelenül?

Kétségtelen, hogy Csontos vétkei alaposabb vizsgálat után nem látszanak olyan súlyosnak, mint amilyenek azokat a sajtó, és — bár enyhébben — a parlamenti beszédek feltűntették. A legfőbb és legsúlyosabb vád, a lopás nem bizonyult rá. Sőt, mint láttuk, Csáky ezt nem is rótta terhéül az országgyűlésen, csak egyéb vétkeiért mozdította el állásából. A másik vád hivatali munkájának elhanyagolása, a kéziratári szerzeményi napló vezetésének elmulasztása volt. Ez a második vád bár kétségtelen bizonyítást nyert, abban az időben általában nem számított tényleges mulasztásnak; a tudós könyvtárosnak, a Magyar Tudományos Akadémia tagjának, aki külföldi kutatóútjai miatt sokszor fél éveig távol volt munkahelyétől, majd visszatérése után hónapokig dolgozott az útjain gyűjtött anyag feldolgozásán és publikálásán, *normális körülmények között* aligha rótták volna fel, hogy elhanyagolta az adminisztrációs munkát. Az ilyen „mulasztás” akkor általános szokás volt. Ez világosan kitűnik a Széchényi Könyvtár korábbi és *későbbi* gyakorlatából. A XIX. századi

³⁸ Szinnyei már idézett jelentése, *M Könyvszle* 1892—1893. 311—313. p.

³⁹ Szinnyei másik, ugyancsak idézett jelentése, *OSzK irattár* 1893.

⁴⁰ A VKM 1893. július 7-i, 31. 401. sz. leirata a kinevezésekről, *M Könyvszle* 1892—1893. 377. p.

⁴¹ Az előléptetésekről ld. *M Könyvszle* 1894. 93., 207., 301., 362. p., 1895. 81. p., 1896. 397—398. p.

⁴² *M Könyvszle* 1896. 397. p.

könyvtárakban az állomány feldolgozása, rendezése minduntalan elmaradt a gyarapodás mögött, kellőszámú munkaerő hiányában az új szerzeményeket nem tudták feldolgozni. A Széchényi Könyvtárban már 1866-ban nagy volt a lemaradás, éppen ezért szerveztek egy új állást „*az időközben felszaporodott kézirati és okleveles anyag feldolgozására*”⁴³. A kézirattár helyzete azonban ezután sem javult. A kézirattári és levéltári anyagot mindössze egyetlen ember gondozta, annak ellenére, hogy 1876 után a levéltár állománya — elsősorban a családi levéltárak nagymértékű beözlése következtében — nyomasztó módon szaporodott.⁴⁴ Ennek ellenére csak 1882-ben szerveztek külön levéltárnoki állást, 1889-ben pedig a levéltár munkatársainak száma ismét megnőtt egy fővel. A kézirattár állománya 1885-ben 16 460 darabból állt, az 1885—1892 közötti évek gyarapodása 1090 kézirat volt,⁴⁵ a munkát 1893-ig egyetlen kézirattáros végezte.

A régi panaszok Csontos elbocsátása, és a létszám felemelése után sem szűntek meg. „*A könyvtári személyzet elégtelen arra, hogy a szerzeményeknek évről-évre óriási mértékben emelkedő számú könyvtári czélokra teljesen feldolgozza.*”⁴⁶ Talán a gyarapodás lett nagyobb, mint Csontos idejében volt? 1892-ig az évi átlagos gyarapodás 136, 1894—95-ben 133 darab kézirat volt. A régebbi feldolgozatlan anyag naplózása még 1896-ban sem fejeződött be,⁴⁷ pedig ekkor már ketten is dolgoztak a kézirattárban.

Csontosit tehát olyasmért büntették, amit tulajdonképpen még elődei követtek el. A Széchényi Könyvtár kézirattárában ui. már *kezdetől fogva* nem folyt rendszeres feldolgozó munka, a *növedéknapló* utólagos rekonstruálására csak 1893 után került sor. Világosan kitűnik ez a könyvtár évi jelentéseiből, melyek elmondják, hogy az 1850—1880 közötti beszerzések naplózását csak 1893—1895 között végezték el. Vonatkozik ez a kódexekre is, a latin kódexek *inventáriumának* elkészítését például csak 1895 második negyedében kezdték meg.⁴⁸

Néhány évvel később Fejérpataky maga számolt be arról, hogy a két kézirattárosnak csak az új szerzemények legegyszerűbb nyilvántartásának (egy cédula és a csoport-repertórium) elkészítésére van ideje, de még e téren is mutatkoznak hiányok.⁴⁹ Csontosiról pedig azt kérték számon, hogy ugyanezt a munkát *egyedül* nem végezte el tökéletesen. Sőt, számmonkérték azt is, hogy elődei hanyagságát nem tette jóvá. Mert ugyancsak Fejérpatakytól tudjuk meg azt is, hogy Csontoséhoz hasonló „*hanyagság*” azelőtt is, azután is előfordult a Széchényi Könyvtárban, anélkül, hogy elkövetői a legcsekélyebb büntetésben részesültek volna. Mátray Gáborról írja Fejérpataky, hogy a „*szerzeményeknek hosszú-hosszú sorát felejtette ki a szerzemény könyvből, úgy hogy az ő korának kézirattári és levéltári gyarapodásait lehetetlenség megállapítani.*”⁵⁰ Erdélyi Pál hasonló módon járt el, amikor „*évek óta összegyűlt . . . anyagot . . . fölvetetlenül hagyott*”.⁵¹

⁴³ „A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára” *M Könyvszle.* 1896. 107. p.

⁴⁴ I. m. 105. p. Radvánszky Béla („A Nemzeti Múzeum ügyeinek megvizsgálására kiküldött országos bizottság jelentése” *M Könyvszle.* 1881. 40. p.) szerint „*a kézirattárban jelenleg 13 000 darab kézirat és mintegy 50 000 darab oklevél és levél várja a rendszeres . . . lajstromozást*”.

⁴⁵ I. m. 105—106. p.

⁴⁶ I. m. 112. p.

⁴⁷ I. m. 196. p.

⁴⁸ Szinyei évnegyedes jelentése, *M Könyvszle.* 1895. 271—272. p.

⁴⁹ Fejérpataky *László nyilatkozata a M. Nemz. Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtárban elrendelt vizsgálatról írt jelentésekre.* Bp., 1911. 134—135. p.

⁵⁰ I. m. 129. p.

⁵¹ I. m. 126. p.

Ugyanígy Fejérpataky árulja el azt is, hogy a nyolcvanas évek végén sem az ősnymtatványokról, sem a Régi Magyar Könyvtárba tartozó művekről nem volt katalógus a Széchényi Könyvtárban, ezek a nyilvántartások csak a Csontosibotrány után, a kilencvenes évek első felének végén készültek el.⁵² Ennek ellenére a nyomtatványtár kezelőjét, Horváth Ignácot a legcsekélyebb bántódás sem érte. Igaz, nála nem fedeztek fel olyan jelentős hiányt, mint a kéziratárban, noha — mint később látni fogjuk — komoly értékek hiányoztak a nyomtatványok közül is.

Fejérpataky, aki Csontosiról kemény, elmarasztaló szavakkal beszélt, később maga is hasonló probléma elé került, tőle is számon kérték a anyag feldolgozó munkát. Ezzel kapcsolatban fejtette ki, hogy a Széchényi Könyvtár munkatársainak tudományos munkásságát fontosabbnak tartja a könyvtári munkánál, szerinte nem tisztviselőkre, hanem inkább tudósokra van szükség, akiknek a tudományt nemcsak könyvtári eszközökkel kell terjeszteniök, hanem „minden eszközzel, a lehető legliberálisabb szellemben”. Nem a „cédulázás” a legfontosabb, hanem a tudós könyvtárosok szaktudományi tevékenysége az egyetemen, a Tudományos Akadémián stb.⁵³ Sajátos, hogy Csontosii esetében merőben más álláspontra helyezkedett, nála mindig a hanyagságot hangsúlyozta.

A Csontosii elleni harmadik vád saját kéziratának eladása volt. Ez alól, legalábbis jó részt, maga a miniszter mentette fel az országgyűlés nyilvánossága előtt, amikor — mint már idéztük — azt mondotta, hogy „ez a helytelen gyakorlat már régen fennállott a múzeumban”. Csökkentette a vád súlyát az a tény is, hogy az általa eladott és megbecsült művek mindössze 41 forint 10 krajcárral voltak túlfizetve.⁵⁴

Nem volna helyes, ha Csontosii eljárását most utólag szépíteni, hibáit kisebbiteni akaránk. Feltétlenül követett el visszaélést a kézirateladásokkal, tisztán kell azonban látnunk azt is, hogy ez önmagában semmiképpen sem tette volna indokolttá sem elbocsátását, sem azt a hajszát, mely emiatt ellene, valamint a könyvtár vezetője ellen indult. Ezt mások is felismerték, és megpróbálták megtalálni a megfelelő magyarázatot erre az igazságtalannak látszó eljárásra. Személyes bosszút, titkos összeesküvést, irigységet sejtettek a háttérben. Az igazi okra azonban nem bukkantak rá. A Csontosii-ügyet ugyanis csak akkor értékelhetjük helyesen, ha kilépünk a könyvtár falai közül és nem hagyjuk figyelmen kívül a kor politikai viszonyait sem.

IV.

A múlt század nyolcvanas éveinek legvégén, a kilencvenes évek elején az Osztrák-Magyar Monarchia belső ellentétei kiéleződtek, a dualista rendszer válságba került. Az alapvető osztály- és nemzeti ellentétek mellett elmélyültek az uralkodó osztályok egyes csoportjai közötti ellentétek is, melyek Magyarországon az 1889. évi véderővitában robbantak ki. Ettől kezdve az ellenzék hadjárata vulkánikus talajjá változtatta a magyar parlamenti életet. A dualizmus korának ebben a szakaszában a kormányon levő szabadelvű párt — a balközép —, melynek neve semmiképp sem felelt meg a gyakorlatban folytatott, a nagybirtok és az osztrák-magyar finánciőke szövetségét, vagyis a kiegyezést védő politikájának, egyre elkeseredettebben küzdött az ellenzéki pártokkal, a függetlenségi és a nemzeti párttal a hatalomért. A kormánypárt hihetetlen mohósággal vetette magát a meg-

⁵² Fejérpataky 1913. ápr. 24-i jelentése Szalay Imréhez, *OSzK irattár* 1913/279.

⁵³ Fejérpataky László nyilatkozata... Bp., 1911. 128—129. p.

⁵⁴ *Napló* 1892—1897. 7. köt. 366. p.

üresedett állásokra, és ez a közéletben féktelen korrupcióhoz vezetett.⁵⁵ Az alábbiakban azt kívánjuk bebizonyítani, hogy Csontosai éppen ennek a hatalomért és ezen keresztül a hivatali állásokért vívott politikai harcnak esett áldozatul, vagyis bukásának tulajdonképeni oka politikai természetű volt. Az ő személye erősen alárendelt szerepet játszott az ügyben, bűnbak volt, semmi egyéb. A politikai offenzíva, mely kettétörte karrierjét nem is ellene, hanem a Nemzeti Múzeum igazgatója, Pulszky Ferenc ellen irányult.

A Pulszky-család már korábban is céltáblája volt egyes ellenzéki köröknek. Szinte megdöbbentő láncolata bontakozik ki az ellenük irányzott támadásoknak, mely támadásokat érdekes módon mindig ugyanazok a személyek vitték az országgyűlés szónoki emelvényének felhasználásával a nyilvánosság elé. Nincs helyünk itt arra, hogy ezekről a támadásokról és hátterükről teljes részletességgel beszámoljunk, csak annyit említünk meg róluk, amennyi a Csontosai-ügy megvilágításához elengedhetetlenül szükséges. Ennek érdekében először olyan eseményekről kell szólnunk, melyek jóval az 1892. évi kéziratári botrány előtt, még 1887-ben történtek. 1887. november 30-án Polónyi Géza függetlenségi párti képviselő interpellációt jegyzett be a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. Interpellációjában elmondotta, hogy napok óta hírek keringenek, sőt aznap már a hírlapokban is napvilágot láttak arról, hogy a Nemzeti Múzeumban és az Országos Képtárban rendelkezésekre, hűtlen vagyoni kezelésre bukkantak. A Múzeumban aranyérmek, miseruhák, az uralkodó által ideiglenesen letétbe helyezett régiségek tűntek el; a Képtárból Rembrandt, Dürer és Rafael rajzai közül a legértékesebbek hiányoznak, a Képtár anyagát rendetlenül kezelik, jegyzék nincs is a rajzokról, és különben is — Polónyi szerint — „*oly egyénnek ellenőrzésére vannak bízva, . . . aki vagyoni garanciát nem nyújt . . .*”⁵⁶ Minderre azért kerülhetett sor, mert a műkincsek „*egy család, apa, fiú és nő által kezeltetnek*”.⁵⁷

Az ellenzéknek ez a vállalkozása balul ütött ki, a látszólag ügyesen megszervezett, de érezhetően rágalmazás-ízű támadás, mely minden kétséget kizáróan személyes politikai ellenfeleik, Pulszky Ferenc, a Nemzeti Múzeum igazgatója, ennek fia, Pulszky Károly, az Országos Képtár igazgatója, és Pulszky Ferenc veje, Eötvös Loránd ellen, rajtuk keresztül a kormány, a szabadelvű párt, Tisza Kálmán politikája ellen irányult — és egyúttal jól tükrözte azt az elkeseredett harcot, mely az állami állásokért folyt — csakhamar összeomlott. Trefort Ágoston, az akkori kultuszminiszter, vizsgálatot rendelt el. A vizsgálatot lefolytató bizottság tagjai Szalay Imre, Grünwald Béla, Irányi Dániel és maga Polónyi Géza voltak. A bizottság december 6-án kelt jegyzőkönyve „*a hűtlen kezelés és hivatali visszaélések vádját alaptalannak, teljesen koholtnak találta, és sajnálatának ad kifejezést, hogy a vádolt érdemes férfiakat oly méltatlan módon támadták meg becsületükben a szárnyra kelt hírek.*” A jelentést az országgyűlés december 17-i ülésén teljes egészében felolvasták. A kormánypárti képviselők felháborodva követelték, hogy Polónyi kérjen bocsánatot, és Polónyi valóban kénytelen volt beismerni, hogy a vádak „*teljesen alaptalannak bizonyultak*”.⁵⁸

Ezzel azonban nem ért véget a küzdelem Polónyiék és Pulszkyék között, csak átmeneti szünet állott be. Polónyi nem mondott le szándékáról, a Pulszky család megrágalmazásá-

⁵⁵ Szántó Imre — Nagy József — Nagy István: Magyarország története 1848—1948. 2. füzet. 1849—1918. Bp., 1958. 100. p. (egyetemi jegyzet); Dolmányos István: A magyar parlamenti ellenzék történetéből (1901—1904). Bp., 1963. 11—14., 52—53. p.; Galántai József: Egyház és politika 1890—1918. Bp. 1960. 48—50. p.

⁵⁶ Napló 1887—1892. 1. köt. 176—177. p.

⁵⁷ I. m. 178. p.

⁵⁸ Napló 1892—1897. 29. köt. 410. p.

ról, kompromittálásáról, erkölcsi megsemmisítéséről. Ez megmutatkozott már abban is, hogy az országgyűlés előtt tett kijelentése ellenére nem írta alá a vizsgálóbizottság jelentését! Először formai okokra hivatkozott, később azonban újabb, bár burkoltabb rágalmakat hangoztatott. Az igazgatók — fejtegette — nem bűnösök, de mindkét intézménynél kezelési rendellenességeket tapasztalt. Vádjainak jórésze ma egyszerűen nevetségesnek tűnik. A Múzeum ásványtárában azt találta „*nagyfokú rendellenességnek*”, hogy egy már eredetileg is három darabra tört aragonit kristályt ládában őriztek és nem ragasztottak össze, a régiségtárban pedig azt, hogy néhány tárgyat galvanoplasztikai másolás céljából átküldtek az Iparművészeti Múzeumba, és helyére nem tettek cédulát. A Képtárban azt kifogásolta, hogy rendezik; hogy a harmadik emelet el van zárva a közönség elől; hogy a képeket restaurálják, egyes későbbben átfestett műveket eredeti állapotukban hoznak helyre; hogy néhány festményt Münchenbe küldtek restaurálásra. Talán maga is érezte, hogy mindez nevetséges, és ezért végül azt vágta oda, hogy a rendelkezésre álló rövid idő alatt a vizsgálat nem lehetett elég alapos. Ebben implicite az is benne van, hogy alaposabb vizsgálat nyilván olyan tényeket is feltárhatott volna, melyek a vádakat megerősítik.⁵⁹ Polónyi interpellációjának egyébként a képviselőházon kívül is volt következménye, rágalmai miatt Pulszky Károly párbajra hívta. A párbaj 1889. február 21-én folyt le, súlyosabb következmények nélkül.⁶⁰

V.

Az 1892. évi támadás minden szempontból hátrányosabb helyzetben érte az érdekelteket, mint az 1887. évi. Nemcsak Pulszky Ferenc számára volt kellemetlen, hogy a Könyvtárban visszaélések, lopások derültek ki, de a kormányt is meggyengült pozícióban találta az eset. Tisza Kálmán bukása 1890-ben alapjaiban ingatta meg az uralmon levő szabadelvű pártot, szétfoszlott a rendíthetetlenségéről elterjedt legenda, megbomlott a dualista rendszer addigi szilárdsága. Mindez az ellenzékét erősítette, még vérszomjasabb támadásokra ösztönözte.

A kilencvenes években az ellenzék harca egyre fokozódott. A szabadelvű párt parlamenti többsége az elszenvedett vereség következtében jelentősen megcsappant, az 1892. februári választások idején elvesztette bázisának szilárdságát. A függetlenségi párt 37 helyett 102 képviselőt küldött a képviselőházba, az Apponyi vezette nemzeti párt pedig 60 mandátumot szerzett.

Tisza utóda gróf Szapáry Gyula lett, aki taktikai okokból (az ellenzék megosztása, komolyabb bel- és külpolitikai kérdések elodázása, végeredményben a kiegyezés közjogi kérdései feszegetésének háttérbeszorítása, a kormány befolyásának, tekintélyének gyarapítása érdekében) felvetette az egyházpolitikai reformok, az állam és egyház közötti viszony rendezésének kérdését. A vegyesházasságból született gyermekek „*elkeresztelésével*” kapcsolatban tört ki a „*kultúrharc*”. A katolikus egyház nyílt kihívásnak tekintette Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter elkeresztelési rendeletét, és összpontosított támadást indított a kormány ellen. 1892 őszére a politikai helyzet feszültté vált. Az egyházpolitikai küzdelmek ugyanis nemcsak az ellenzékét osztották meg, hanem a kormánypártot és magát

⁵⁹ *Napló* 1887—1892. 1. köt. 403—408. p.

⁶⁰ *Országgyűlési nyomtatványok. Az országgyűlés képviselőházának irományai* 1887—1892. 16. köt. 489. sz. 161. p. (A továbbiakban „*Irományok*”).

a kormányt is. Szapáry is szembekerült a kormány több tagjával, és 1892. november 9-én benyújtotta lemondását, majd ki is lépett a szabadelvű pártból.

Az egyik oldalon állt tehát a hatalomért küzdő, a kialakulóban levő imperializmus igényeinek hangot adó, a kormány megdöntését tervező megerősödött országgyűlési ellenzék a maga obstrukciós, agresszív politikájával, valamint az egyházpolitikai reformok ellen leghevesebben tiltakozó, a kormány ellen népgyűléseket szervező katolikus egyház és a katolikus főnemesség; a másik oldalon a bukással küszködő kormány, a kiegyezés fenntartásán fáradozó, a közjogi harcokban elcsigázott és meggyengült szabadelvű párt, az a párt és az a kormány, mely még a saját reformjaiban (állami anyakönyvek, a kötelező polgári házasság bevezetése, a házassági pereknek állami bíróságok hatáskörébe utalása stb.) sem tudott megegyezni, az a kormány, melynek egyes tagjai, köztük maga a miniszterelnök is, igyekezett kerülni a radikális megoldásokat, míg mások, például Csáky közoktatási miniszter az állam és egyház viszonyát érintő rendeletei és törvényjavaslatai miatt „*vörös posztó volt az egyházpolitikai ellenzék szemében*”.⁶¹ Ezen az oldalon állt Pulszky Ferenc is, aki 1869 óta tevékenykedett a Nemzeti Múzeum élén. Akkor kormánypárti képviselő volt, de 1877-ben szembefordult a kormánypárttal. 1884 után pártonkívüli, ellenzéki programmal lépett fel, mert a polgári demokrácia elveit következetesen érvényre kívánta juttatni, az uralmon levő szabadelvű párt számára azonban az ő programja túlságosan radikális volt. Mégsem kerülhetett közös platformra az ellenzékkel, a függetlenségi párttal sem, hiszen ennek tagjai szintén rég feladták demokratikus céljaikat. A párt egyik csoportja — mégpedig éppen Polónyiék — egyenesen a klerikalizmussal és antiszemitizmussal kacérkodott, az egyházpolitikai reformok ellen foglalt állást.⁶² Pulszky pontosan ezek ellen harcolt a leghevesebben, az antiszemitizmus, a klerikális demagógia ellen, az egyház és állam szétválasztásáért, a világi iskoláztatásért, merészen támadta az ellenzéket, élesen kigúnyolta az Ugron-csoportot, radikális követeléseknek adott hangot a polgári házassággal és a vallásszabadsággal kapcsolatban. „... *Az egyéni meggyőződés bátorsága túlságosan is megvolt benne. Egyéniségének ezzel az élességével kellemetlenné vált és sok ellenséget szerzett magának ... Egész életén át a legkülönbözőbb támadások ellen kellett védekeznie ... demokratikai és vallás-politikai nézetei okozták, hogy a politikai aréna előteréről leszorult ... nemzetének politikai életében ... holt pontra került*” írta róla Concha Győző.⁶³

Ilyen viszonyok közepette érthető, hogy az ellenzék minden eszközt megragadott, hogy Pulszky Ferencet a maga radikális elveivel, az egyházpolitikai harc kérdéseiben elfoglalt őszinte és következetes állásfoglalásával harcképtelenné tegye. Az ellenzék ebben az időben meg-megújuló támadásokat intézett a kormány ellen, nem riadt vissza semmilyen eszköztől, mely célravezetőnek látszott a kormány megbuktatására. Ilyennek festette az ellenzéket Gratz Gusztáv is. Vezetői Gratz szerint olyan emberek voltak, akik „*a harcban, a viaskodásban, a hangulatoknak izzó fokig való felhevítésében lelik kedvüket és a legszélsőbb eszközöktől sem riadtak vissza*”.⁶⁴ Természetes, hogy a múzeumi hiányokról kiszivárgott híreken az ellenzéki sajtó kapva-kapott. A könyvtári botrány ugyanis nemcsak Pulszky ellen kínálkozott jó fegyverül, emellett alkalmas támadási felületet szolgáltatott az egész kormány ellen is, ami csak fokozta a támadás hevesességét. Nem sokkal a Csontos-botrány

⁶¹ Gratz Gusztáv: A dualizmus kora. Bp., 1934. 1. köt. 306. p.

⁶² Szatmári Mór: Húsz esztendő parlamenti viharai. Bp., 1928. 32., 34., 155. p.

⁶³ Ld. Oltványi Ambrus előszavát Pulszky Ferenc „Életem és korom” c. munkájához (Bp., 1958. 1. köt. 25—30. p.) és Concha Győző rövid életrajzát (Pulszky Ferenc. Bp., 1910. 84—85., 100—103. p.).

⁶⁴ Gratz: i. m. 1. köt. 276. p.

kirobbantása előtt, október közepén a budai honvédszobor leleplezésével kapcsolatos eseményeket igyekeztek hasonlóképpen felhasználni a kormány megbuktatására.⁶⁵ Ezekben a hetekben a *Budapesti Hírlapban* napról napra jósolgatták a Szapáry-kormány bukását. Az ellenzék mindent elkövetett, a honvédszobor ügye mégsem vezetett kormányválsághoz. Megpróbálkoztak tehát valami egyébbel, többek között a múzeumi botrányral is.

Pulszky pontosan tudta, hogy a Könyvtárban feltárt mulasztásokat politikai ellenfelei igyekeznek majd felhasználni, és arra törekedett, hogy minél kevesebb szivárogon ki a nyilvánosság elé. Amikor a lapok szellőztetni kezdték a dolgot, Pulszky szerette volna kideríteni, ki követte el az indiszkréciót, mert nyilvánvaló volt, hogy csak a Könyvtár belső ügyeiben járatos személy informálhatta a *Budapesti Hírlapot*. Valószínű, hogy célja nem megtorlás volt, erre aligha lett volna mód, hanem a további hasonló esetek megakadályozása. A nyomozás nem járt eredménnyel, ezt bizonyítja egy 1892. nov. 12-én kelt nyilatkozat, melyet Csontos kiételével (aki már nem járt be munkahelyére) a Könyvtár valamennyi dolgozója aláírt. A nyilatkozat szerint „*alulírottak a MNM Igazgatójának felhívására ezennel kinyilatkoztatjuk, hogy a MNM ellen a Budapesti Hírlapban megjelent cikkeket nem írtuk és írójukat nem informáltuk*”.⁶⁶

Azzal, hogy a Könyvtárban felfedezett mulasztásokat az ellenzék az országgyűlés elé vitte, nem a magyar kultúra érdekeit kívánta szolgálni. Hiába mondotta Várady interpellációja bevezetésében, hogy nem személyes ellenszenv vezeti, felszólalása, majd a későbbi vita során csakhamar lelepleződtek az igazi célok. Várady ugyanis nem állhatta meg, hogy a már ismertetett vádakon kívül el ne ejtsen néhány Pulszky ellen irányuló megjegyzést is. Kijelentette, hogy „*az igazgató [a Nemzeti Múzeum igazgatója, Pulszky Ferenc] hihetetlenül hanyag s anyagi zavara és restsége miatt a múzeum tekintélye külföldön is megíngott, inkább cikkek írásával foglalkozik, mintsem az intézet gondozásával, fejlesztésével, ellenőrzésével*”. Támadta Pulszkyt azért is, mert a könyvtári osztály őre [tehát Majláth], az igazgató [Pulszky], az egyik osztályőr és a titkár „*családi nexusban*” vannak. Mindezek „*az iránytalan vezetés következményei . . . rendszerváltozásra és új vezetésre van szükség*”.⁶⁷ Azonnal látnivaló, hogy az egész interpellációnak ez a lényege, és ezzel az ellenzék tervei teljes egészükben feltáruktak előttünk, de feltáruktak ugyanakkor a kormány védekező taktikájának sajátosságai is.

A Múzeumban és különösen a Könyvtárban valóban történtek mulasztások, a kormány nyilvánvalóan legszívesebben eltussolta volna az egészet, titokban házon belül indított volna vizsgálatot, és igyekezett volna minél kisebb támadási felületet mutatni az ellenzéknek, a hírlapi cikkek, a parlamenti interpelláció azonban a széles nyilvánosság elé vitték az események hírét. Ha nem tájékoztatják a lapokat, ha nem szivárogo ki a hiányok híre, kétségkívül sokkal enyhébb büntetés sújtotta volna Csontosit. Így azonban a botrány lecsendesítésére csak egyetlen lehetőség maradt: *valakit* felelőssé kellett tenni a hiányokért, példás büntetéssel kellett sújtani, hogy napnál világosabban kitűnjék: sem a kormánynak, sem Pulszkyknak nem volt köze a történetekhez. Ezzel a példás szigorral remélte a kormány kivédeni az ellene irányzott csapást, és megvédelmezni Pulszkyt is, ami a kiélezett hecckampány időszakában egyúttal ön maga védelmezését is jelentette, hiszen a kormány bizalmát élvező igazgató, a kormánypárti újságban vezércikkező politikus védelme a kormány számára önvédelem volt.

⁶⁵ I. m. 288—289. p.

⁶⁶ *OSzK irattár* 1892. nov. 14.

⁶⁷ *Napló* 1892—1897. 6. köt. 197. p.

Az ellenzék természetesen azonnal észrevette, milyen taktikát alkalmaz a kormány, miképp igyekszik kivédeni a támadást, és nem maradt tétlen. A sajtóban tett kísérletet arra, hogy megakadályozza a kormány és Pulszky ellen indított offenzíva Csontos felé terelését. A *Budapesti Hírlap* már 1892. november 6-án leleplezte a kormány akcióját: „... a mint ezt a rút, a nemzet műveltségi reputációját mélyen sértő ügyet szövök és viszik, nyilvánvalóképp azon vannak, hogy az ismeretes »bűnbak« [ti. Csontos] feláldozásával — mely ebben az esetben hozzá bűnös is, tehát annál alkalmasabb — elüssék a dolgot s egy bűnös boldogtalannak a hátán meneküljenek azok, a kiknek az ellenőrzés tiszte hivatalos állásukból és esküjükből folyó kötelességük volt.” Ezután Pulszky személyes bűnei kerültek terítékre, főként azok, melyeket Várady interpellációjában később ugyancsak szóba hozott. A legleplezőbbet idézzük csak: a Könyvtárban becses kútfoket elveszítene, „ugyanakkor gyönyörködhet a világ az első sorban felelős igazgató politikai cikkeiben is (a melyek p. o. azt vitatják nagy buzgósággal, hogy Apponyi Albert gróf nem való a kormányzásra).”

A kormány ennek ellenére egész idő alatt kitartott eredeti taktikája mellett. Már a Várady-féle interpellációra adott előzetes miniszteri válaszában is azt hangoztatta Csáky, hogy a Múzeum igazgatóját „semmiféle mulasztás sem terheli”, ugyanezt ismételte meg a végleges válasz előestéjén a szabadelvű párt értekezletén 1893. január 13-án is. Csáky a párt-értekezleten kifejtette, hogy a „lelketlen visszaélések” nem ok arra, hogy „esetleg elmozdítsa azt a családot, a mely az egész múzeum ügyeit vezeti”.⁶⁸ Emlékeztetnünk kell arra, amit Csáky Várady interpellációjára adott miniszteri válaszában a kézirateladásokról mondott, vagyis hogy ez a Széchényi Könyvtárban régóta fennálló gyakorlat volt. A baloldal, vagyis a függetlenségi párt ennek ellenére „panamát” emlegetett, majd amikor a miniszter Majláth és Csontos felelősségét hangoztatta, a szélsőbal, tehát a nemzeti párt „Az igazgatót terheli a felelősség!” közbekiáltással szakította félbe.

Csáky a Pulszky-család személyi kapcsolataira vonatkozó vádat is visszautasította, hangsúlyozva, hogy a könyvtár kivételével a Múzeum valamennyi osztályában teljes a rend. Az, hogy három múzeumi tisztviselő rokonságban van Pulszkyval, eddig nem okozott bajt, mert nincsenek vele elszámolási viszonyban, a könyvtár öre pedig nincs vele rokonságban.⁶⁹

Várady természetesen nem fogadta el a miniszter választ, hiszen a mulasztásokért felelősnek mondottak elbocsátása — a büntetés szokatlanul súlyos volta ellenére — nem jelentett eredményt az ellenzék szempontjából. Számukra nem a Könyvtár ügyeinek rendezése, hanem a kormány lejáratása, Pulszky kibuktatása lett volna az eredmény, ez pedig csak akkor történhetett volna meg, ha sikerül bebizonyítani, hogy valóban „panamáról”, csalásról, sikkasztásról volt szó, olyan dolgokról, melyekért Pulszky maga is felelős, sőt, mivel őt fedezni akarta, a kormány is belekeverhető. Éppen ezért követelte Várady, hogy az eltűnt kódexek ügyét adják át a bíróságnak. A lopások és a rendtelenség azt bizonyítja szerinte, hogy az intézet élén álló igazgató nem törődik hivatásával, mert Pulszkyknak nem az volna a feladata, „a mit ... művel, midőn politikával foglalkozik és politikai cikkeket ír”. Mindenért az igazgatót tette felelőssé, mert csak tudománnyal lett volna szabad foglalkoznia, és nem politikával. Ezért „vele szemben köteles a miniszter eljárni”. Erre Várady minduntalan vissza-visszatért, elárulva, hogy kifejezetten politikai szempontok vezették: „... nincsen ember, aki a hivatalos kötelességei rovására annyira más dolgokkal foglalkoznék, mint a múzeum igazgatója”. A jobboldalról közbeszóltak: „Joga van hozzá!” Várady szerint azon-

⁶⁸ „Az elveszett relikviák” *Pesti Napló* 1893. jan. 14. 7. p.

⁶⁹ *Napló* 1892—1897. 7. köt. 366—368. p.

ban nincs joga. „Senki annyi politikai cikket nem ír, mint a múzeum igazgatója, holott neki . . . a múzeum érdekei fölött örködni volna hivatása.” Várady ismételten hangsúlyozta, hogy „a múzeumban rossz a vezetés”, és „mivel kétségtelenül bebizonyult, hogy a vezetés rossz s hogy az a nemzeti múzeum magas igényeinek egyáltalában nem felel meg, intézkedni [kell] az iránt, hogy az intézet más vezetést nyerjen.” Ragaszkodott ahhoz, hogy bűncselekmény történt, márpedig az ilyesmiért az a felelős, akinek vezetése alatt a bűncselekmény történik. Ezért „nem lehet az igazgatót állásában továbbra is megtartani.” Majd így folytatta: „Hát lehetséges-e az, t. ház hogy ily botrányos körülmények között megmaradjon továbbra is az intézet élén a mai igazgató?”. Ekkor Polónyi Géza a szélsőbal élénk helyeslése közepette közbeszólt: „Mióta ígérik, hogy elbocsátják!” Várady felszólalását azzal fejezte be, hogy olyan férfit kell az intézet élére állítani, „a ki a tudomány fejlődését előmozdítani kötelességének tartand”.⁷⁰

A *Pesti Napló* aznapi esti kiadása beszámolt az országgyűlés üléséről, és kiemelte, hogy „Várady Károly a maga részéről szükségesnek tartja . . ., hogy Pulszky Ferencről a kormánypárti vezércikkírást eltiltsák”.⁷¹

VI.

Pulszky sokat emlegetett vezércikkei joggal fájhattak az ellenzéknek. Ezek a többnyire két-három naponként a *Pesti Hírlap*ban megjelent rövid elmefuttatások sorozatosan támadták az ellenzékét, rámutattak arra, hogy az ellenzéknek tulajdonképpen nincs politikai programja, támadja ugyan a kiegyezést, de forradalmat természetesen ő sem akar; a harc tehát egyedül a hatalomért folyik. Ha valamelyik ellenzéki párt többséget kapna, ugyanazt a politikát folytatná, mint a szabadelvű párt. Pulszky mélységesen elítélte ezt az inkább a hatalomért, a pozíciókért, mint politikai elvekért vívott harcot. Szemére vetette a „szélső bal”-nak, hogy „nem érzik . . ., hogy . . . inkább csendes munkásságra, mint zajos izgatásokra van szükség”; hogy a régi rendi országgyűlés módszereit akarják követni még most is.⁷² Különösen a törvényhozás munkáját keservesen akadályozó obstrukció miatt pellen-gérezte, gúnyolta ki a pártokat, leplezte le azok egymás közötti ellentéteit.⁷³

Az egyházpolitikai küzdelmek megindulásakor hevesen szembefordult a reakciós papsággal. A klerikális *Magyar Állam* cikkeit förmedvényeknek nevezte, és figyelmeztette a papságot, hiába vágyódik politikai vezető szerepre, mert „az egyház uralma mindenütt megszűnt”.⁷⁴ Az elkeresztelési rendelet körül kavart viharok idején az anyakönyvek államosítását és az általános vallásszabadságot tartotta a helyzet egyetlen megoldásának.⁷⁵ Egyik vezércikkében Polónyi Gézát név szerint is aposztrofálta, amiért „sportá alacsonyítja a parlamentarizmust”.⁷⁶ Más alkalommal remek szatírban festette meg kora országgyűlési üléseit, és bár vezércikkeiben a kormánypárt érdekeit képviselte, annak nevében intette, kortholta a kormányzó párt ellenfeleit, ezúttal alig tett különbséget ellenzék és kormánypárt

⁷⁰ Uo. 369—371. p.

⁷¹ *Pesti Napló* 1893. jan. 14. 2. p.

⁷² „A parlamenti ellenzék” *Pesti Hírlap* 1891. aug. 25. 232. sz.

⁷³ „Az országgyűlés feloszlata” *PH* 1891. dec. 25. 354. sz., „A téli választások” *PH* 1891. dec. 27. 356. sz., „A nemzeti párt” *PH* 1892. jan. 31. 31. sz., stb.

⁷⁴ „Hencegések” *PH* 1892. febr. 19. 50. sz., „Az alpapság” *PH* 1892. máj. 31. 151. sz.

⁷⁵ „Állam és egyház” *PH* 1892. máj. 18. 138. sz., és ugyanezzel a címmel uo. 1892. máj. 22. 142. sz.

⁷⁶ „A leszavazás” *PH* 1892. jún. 2. 153. sz.

között: „A zöld padokról” — írta — „alig hallunk most egyebet lapos középszerűségnél, a pártok régóta ismert jelszavainak hosszú lére eresztésénél és a gondolatszegénység pongyola szószaporításánál . . .; a képviselők többsége inkább forgatja a hírlapokat az olvasóteremben, vagy társalog szívar mellett a folyosón, a helyett, hogy a ház rossz légkörében hallgatna a szónokra; csak ha a miniszter szól tódulnak a terembe, vagy ha oly képviselőket hívnak fel szóra, kik föladatuknak tartják azt, hogy zajt, botrányt, fölháborodást idézzenek elő.”⁷⁷

Az 1892-ben írt vezércikkek is hasonló tartalmúak. Bírálta bennük az ellenzékét,⁷⁸ az egyházpolitikai kérdések körül kialakult ellentétek éleződése idején egyre többet foglalkozott az állam és egyház viszonyával, rámutatott, milyen élessé vált az ellentét a katolikus egyház és az állam között,⁷⁹ de a szembenállás okait csak a reakciós alsópapságban és annak irányítójában, a Vatikán uraiban látta; a magyar egyházi vezetőkről többnyire másként vélekedett, több alkalommal beszélt ezek „hazafiságáról”, és arról, hogy ők nem akadályozzák a reformokat. Ezeknek a kijelentéseknek azonban nyilvánvalóan csak taktikai okai lehetnek. Ezt látszik bizonyítani, hogy két vezércikkében róluk is őszinte véleményt nyilvánított. Az egyikben elítélte a főrendiházat, mert az elkeresztelési vita alkalmával „senki sem merte kimondani a mentő szót, a vallásszabadságot és polgári házasságot . . .”, vádolta a hercegprímást, mert középkori felfogásokhoz ragaszkodik, elmarasztalta a reformok ellen szervezkedő katolikus főnemesség vezetőit, gróf Zichy Nándort és gróf Esterházy Miklós Mórict is.⁸⁰ A másik cikk hangja hasonlóan őszinte volt, kicsendült belőle a reménytelen lemondás is: az egyházpolitikai reformok kétségkívül fontos megoldandó feladatok, de ellenük van a Vatikánra és az alsópapságra támaszkodó felsőház katolikus többsége, ellenzik az ortodox protestáns papok is, sőt a „korona” is kételkedik helyességükben. Ezért következett be a válság, ezért kell a kormánynak meghátrálnia.⁸¹

A Múzeumban felfedezett hiányok és hanyagságok Pulszkyt nemhogy óvatosságra intették volna politikai tevékenységében, de inkább merészebbé, bátrabbá tették. Imént idézett cikke már a vizsgálat ideje alatt íródott, egy másik, november 5-én megjelent cikkében még ennél is tovább ment. A szabadelvű párt belső bajait tárta fel. Szemére vetette a kormánypárt tagjainak, hogy azért maradnak alul az ellenzékkel szemben, mert lagymatagok, hiszen a képviselőház padjaiban alig ül valaki a kormánypárti képviselők közül, egymással alig érintkeznek, nincs kidolgozott taktikájuk, a pártértekezletek rövidek és unalmasak, az öregek ragaszkodnak régi, elavult módszereikhez, nem engedik szóhoz jutni a fiatalokat. Végül kijelentette: a párt reorganizációjára elengedhetetlen szükség volna, aki azonban megpróbálkozik vele, azt letorkolják.⁸²

Pedig jól tudta Pulszky, hogy az ellenzék ebben az időben minden erejével a kormány megbuktatására, a költségvetési vitában nagy parlamenti ütközetre készült.⁸³ Nyilvánvaló, hogy saját helyzetét teljesen biztosnak érezte; úgy gondolta, nincs mitől tartania. Politikai tevékenységét nem érezte ellentétben állónak múzeumi kötelezettségeivel, egyiket a másik javára kamatoztatta. Szeptember 25-i vezércikkében⁸⁴ a közművelődési intézmények fejlesztés-

⁷⁷ „Parlamenti szónoklat” PH 1891. okt. 19. 287. sz.

⁷⁸ „A »nehéz idők«” PH 1892. szept. 13. 253. sz.

⁷⁹ „Kultur-harc” PH 1892. okt. 13. 283. sz.

⁸⁰ „Még egyszer az elkeresztelési vita” PH 1892. júl. 10. 190. sz.

⁸¹ „Egyházpolitika” PH 1892. okt. 21. 291. sz.

⁸² „A többség” PH 1892. 306. sz.

⁸³ „Ellenzéki politika” PH 1892. okt. 29. 299. sz.

⁸⁴ „A fölösleg” PH 1892. 265. sz.

tését sürgette a kormánytól. Feltárta a Nemzeti Múzeum szomorú helyzetét; azt, hogy az épület már annyira zsúfolt, hogy ez már az anyag tanulmányozását is akadályozza; az ásványtár nagy részét csak ládákban tudják elhelyezni, hasonló a helyzet a régiségtárban is; a Könyvtár egyes részlegei a folyosókra szorultak ki, az olvasóteremben nincs elég hely, a jelenlegi helyzet tarthatatlan.

A politikai összefüggések még pontosabb megértése érdekében szólnunk kell néhány szót az ügyben szereplő ellenzéki politikusokról. Mint láttuk, 1887-ben Polónyi Géza, 1892-ben Várady Károly interpellált a Pulszky-ügyben. Ez nem volt véletlen vagy lényegtelen körülmény. Polónyi Géza ügyvéd, a függetlenségi ellenzék egyik reakciós és leghangosabb csoportjának volt vezetője, tagja annak a reakciós társaságnak, mely Zichy Nándor és Esterházy Miklós Móríc grófok vezetésével az egyházpolitikai reformok, elsősorban a polgári házasság elgáncsolására esküdött össze. Részt vett a katolikus ellenzék több szűkkörű, bizalmas értekezletén bíbornokokkal és püspökökkel együtt.

Várady Károly szintén függetlenségi párti képviselő volt, és a függetlenségi ellenzéknek éppen ahhoz a csoportjához tartozott, melynek Polónyi volt a vezére. Várady szintén jogász, Polónyinak nemcsak párthíve, hanem ügyvédi irodájában munkatársa volt.⁸⁵ Így már érthető, miért kellett Váradynak azzal kezdenie interpellációját, hogy felszólalásában nem személyes ellenszenv vezet, hanem a közérdek. Ennek ui. éppen az ellenkezője volt igaz, Váradyt kifejezetten politikai érdekek, és a Pulszkyék ellen régóta táplált személyes ellenszenv irányította. Egyébként az, hogy az 1892. évi múzeumi botrány háttérében politikai célok rejtőztek, nem volt titok a maga idejében sem. A *Pesti Hírlap* egyik névtelen vezércikke „A régi taktika” címmel a Várady-féle rágalmazó interpellációt követő napon így írt: Polónyi és elvbarátai „gyanúsításokkal és személyeskedéssel teli” beszédeinek igazi célja világos, az ellenzék a szabadelvű párt „*k i v á l ó f é r f i a i n a k m e g h u r c o l á s á v a l*, százszor megcáfolt valótlanságok fölemlegetésével és mindenféle politikai pletyka föl-találásával” a kormányt igyekszik „lejártni”.⁸⁶

Csontosai feláldozásához hozzájárult néhány olyan tényező is, mely bár könyvtárosi működésével nem függött össze, mégsem látszik elhanyagolhatónak.

Csontosai 1846 október 26-án született Eperjesen. Apja Koscs János (Csontosai 1867-ben magyarosította nevét) egyszerű molnár volt, de a fiút nagybátyja, Soltész József eperjesi kanonok taníttatta. A gimnázium első öt osztályát szülővárosában végezte, majd a nagyszombati érseki főgimnázium tanulója lett. 1863-tól 1867-ig papnövendék volt Esztergomban, 1867 október 23-án Ó-Szönybe küldték nevelőnek az akkor kilenc esztendőes György Imre mellé.

György Imre 1858 augusztus 21-én született, apja id. Zichy János gróf (1804—1863), anyja a szőnyi Zichy-birtokon szolgáló ácsi születésű parasztlány, György Erzsébet volt. Zichy János a nála harmincnégy évvel fiatalabb lányba beleszeretett, taníttatta, családjának mint „*jegyest*” mutatta be, és 1861 december 8-án kelt végrendeletében a szőnyi birtokot és minden ingó vagyonát György Imrére, természetes fiára hagyta.

Csontosai ó-szőnyi nevelősködése idején bizalmas kapcsolatba került tanítványa anyjával, és amikor a Zichy-család megtámadta a végrendeletet, és a gyermeket meg akarta fosztani örökségétől, Csontosai minden erejével Györgyék védelmére sietett. Hiába intették jó-

⁸⁵ Bonitz Ferenc: Gróf Zichy Nándor. Bp., 1912. 226—227., 290., 364. p.; Galántai J.: i. m. 60. p.; Sturm Albert: Országgyűlési almanach 1892—1897. Bp., 1892. 294., 342—343. p.

⁸⁶ 1892. nov. 25. 326. sz. (az én kiemelésem, P. E.).

akarói, közöttük Majthényi Adolf esztergomi kanonok, hogy „ne nyúljon a darázs-fészekbe”, mert súlyos kellemetlenségeket szerezhet magának.

A Zichy-család közbelépésére 1868-ban György Imrét a mellé kirendelt gyám segítségével elvették anyjától, és egy zárdában helyezték el, Csontosit pedig visszarendelték Esztergomba, ahol 1868 október 15-én udvari kancellistaként alkalmazták a püspöki hivatalnál. Egy esztendővel később, 1869 augusztus 16-án pappá szentelték. Először két esztendeig Ipolynyéken, azután 1871 augusztus 24-től a nógrádmegyei Nagyorosziban működött káplánként. December 15-én Ó-Barsra nevezték ki, ezt az állását azonban már nem foglalta el.⁸⁷ Közölte családjával, hogy megnősül, feleségül veszi György Erzsébetet, mert az „*angyali jóságú teremtmény*”, aki a fiának hagyott örökség miatt a Zichyek által „*kegyetlenül zaklattatik*”, és mivel „*nincs embere, aki őt őszintén védelmezné, tehát majd ő fogja*”.⁸⁸

1872 január 15-én az esztergomi püspöki hivatalnak is bejelentette, hogy kilép a papság kötelékéből. Február elsején Budapestre utazott, és áttért az evangélikus vallásra. György Erzsébet is Pestre költözött és együtt élt Csontosival annak a 30 000 forintnak a kamataiból, amelyet Zichy János gróf végrendeletében gyermeke anyjának biztosított. 1875 augusztus 17-én összeházasodtak, és a nagy korkülönbség ellenére (Csontosin nyolc évvel fiatalabb volt) az asszony 1902 október 9-én bekövetkezett haláláig példás házasságot éltek. György Imre, aki nevét 1876-ban az előkelőbb hangzású Vásonkeői-re változtatta, megszakította az érintkezést édesanyjával, és anyagiilag sem támogatta Csontosinét. Később öngyilkossággal vetett véget életének.

Csontosin kiválása a katolikus egyház kötelékéből és házasságkötése önmagában is elég ok lett volna arra, hogy a vakbuzgó klerikális ellenzék bosszút álljon érte, ehhez még hozzájárult, hogy Csontosin már pályája legelején szembekerült a Zichy-családdal a végrendelet ügyében. A papok keze akkoriban messzire ért. Csontosin egyházban maga is célzást tett erre felesége halála után. A Zichy-család nagy-lánghi ága és György Erzsébet közötti ellentétekről írva azt állítja, hogy fegyelmi ügyének szálait „*Komáromból rángatták*”.⁸⁹

Mindez úgy véljük, elégséges bizonyíték arra, hogy a Csontosin-ügy hátterében politikai erők működtek, és egyúttal megmagyarázza azt is, hogy az 1892–1893. évi Pulszky elleni támadás miért járt több eredménnyel a korábnál. Megalapozottabb is volt, a kormány sem volt elég erős, és így bár Csontosin és Majláth feláldozásával átmenetileg megmentették a helyzetet, nem sokkal később, 1894 végén Pulszkyt mégis menesztetni kellett. Utóda Szalay Imre lett, az, aki a múzeumi vizsgálatot vezette.⁹⁰ Pulszky nyugdíjaztatása valószínűleg csak részben tekinthető a múzeumi botrány és az ellenzéki akciók következményének, hiszen magas kora miatt már amúgysem maradhatott volna helyén.

⁸⁷ Az életrajzi adatokra nézve ld. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. Bp., 1893. 2. köt. 421–2. hasáb, és a MTA kéziratárában őrzött okmányokat Tört. 4r 255 jelzet alatt. Csontosin névmagyarosításáról ld. *Szabadunk névváltoztatásai 1800–1893*. Bp., 1895. 55. p.

⁸⁸ Ld. Soltész József levelét az ó-szónyi hatóságokhoz 1874 szept. 12-én, *MTA Kéziratár* Tört. 4r 255.

⁸⁹ Ld. *MTA Kéziratár*, Tört. 4r 255.

⁹⁰ 1894. dec. 31-én a vallás- és közoktatásügyi miniszter (Eötvös Loránd) 2639. eln. sz. leiratában közölte, hogy az uralkodó még december 19-én elfogadta Pulszky nyugdíjaztatási kérelmét. Az ugyanakkor kelt 2640. eln. sz. leirat pedig azt tudatta, hogy a király december 26-án Szalay Imrét nevezte ki utódjául (*MKönyvszle* 1895. 74–79. p.). Szalay 1883 óta az „emberbaráti ügyek” osztályának volt vezetője, s mint ilyennek irányítása alá tartozott a Nemzeti Múzeum is. Ezért történt, hogy a múzeumi rendeltetések kivizsgálásával megbízott bizottság elnökévé annak idején őt nevezték ki (*MKönyvszle* 1895. 79–80. p.). Szalay állítólag Fejérfpataky bizalmas barátja volt (dr. Nyireő István szóbeli közlése).

VII.

Ha még volnának kételyek aziránt, hogy szervezett Pulszky-ellenes politikai akcióról volt szó, ezeket nyilván eloszlatja, ha röviden megemlékezünk egy még jellemzőbb, a kor politikai intrikáiról, a gátlástalan módszerekről, a hazug, aljas és ostoba vádaskodásokról sokkal pregnánsabb képet festő hadjáratról.

Az 1896. február 4-i újságok, elsősorban a *Budapesti Hírlap*, a *Pesti Napló* és a *Magyarország* cikkeket közöltek arról, hogy az Országos Képtár igazgatója, Pulszky Károly nem számolt el azokról a nagyobb pénzösszegekről, melyeket a kormány a Szépművészeti Múzeum számára vásárlandó műkincsekre utalt ki. Semmi kétség nem lehet afelől, hogy ez a hír miképp jutott a sajtó tudomására, a *Pesti Napló* nem is csinált titkot abból, hogy a Pulszky Károly elleni rágalmakat politikai körök röppentették fel: „A képviselőházban és a politikai klubokban hetek óta emlegették . . .” írta.

Ezzel vette tehát kezdetét az a hónapokig tartó botránysorozat, amely végül Pulszky Károly öngyilkosságához vezetett. A legfőbb vád az volt ellene, hogy többszázezer forint-ról, melyet a létesítendő Szépművészeti Múzeum számára történő vásárlások céljából a kormány rendelkezésére bocsátott, nem tud elszámolni. Másnap, február 5-én interpellációt jegyeztek be az ügyben Wlassics Gyula, vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. Az interpelláló képviselő régi ismerősünk: Várady Károly.⁹¹ A sajtó említett cikkei és Várady interpellációja kifejezetten Pulszky Károly személye ellen intéztek támadást; azzal vádolták, hogy százezreket sikkasztott, gyanús manipulációkat folytatott a képvásárlások során. A későbbiekben azután maga a kormány is kínos helyzetbe került. A parlamenti interpellációra adott miniszteri válaszból az derült ki, hogy az elszámolások rendben voltak, sőt, kiderült az is, hogy Pulszky kezét a közoktatásügyi miniszter szinte elviselhetetlen bürokratikus módszerekkel kötötte meg. A miniszteri válasz után az addig elsősorban Pulszky személye ellen irányult támadásnak — minthogy a vádak tarthatatlansága mind nyilvánvalóbbá lett — az ellenzék új irányt adott, átcsoportosította vádjait, és most már a kormányt vette célba. Nagy port vert fel amiatt, hogy a nagyarányú képvásárlásokhoz a kormány nem kérte ki előzetesen az országgyűlés jóváhagyását. Mivel e téren valóban voltak szabálytalanságok, a kormány defenzívába szorult, és a miniszter jellemző módon ekkor már csak önmagát és a kormányt igyekezett tisztázni, és ennek érdekében feláldozta Pulszkyt: a kormány szabálytalanságai helyett Pulszky eljárását böncolgatta, ebben kutatta a hibákat.

A kérdés parlamenti vitája során az ellenzéki szónokok a rosszindulat és az ostobaság hihetetlen mértékéről tettek tanúbizonyságot. Apponyi Albert például kétségbevonta, hogy valóban alkalmas időben történtek a vásárlások (Pulszky a kormányt korábban⁹² úgy tájékoztatta, hogy az olaszországi vásárlási viszonyok most igen kedvezőek, az árak alacsonyok), annak ellenére, hogy a vásárolt tárgyak árát egy 1895. március 26-án kiküldött bizottság (tagjai voltak többek között Benczúr Gyula, Keleti Gusztáv, Székely Bertalan, Lázárfi Antal, Stróbl Alajos) „mérsekeltnek” találta.⁹³ Ma már a laikus számára is nevetséges, de Polónyi Géza azzal vádolta meg Pulszkyt, hogy az értékes régi festményeket restauráltatta, az utólag rákerült festékrétegtől megszabadíttatta és eredeti alakjukban állíttatta helyre régi

⁹¹ *Napló* 1892—1897. 29. köt. 221. p.

⁹² Még 1893. november 28-án.

⁹³ *Napló* 1892—1897. 29. köt. 318—323. p.

nagy művészek képeit.⁹⁴ Bartók Lajos szerint amit Pulszky vásárolt, az csupa „*vacak*”, „*a mi antik, az mind új, s a mi modern, az mind ócska*”.⁹⁵ A személyes becsületébe vágó kijelentések csak úgy röpködtek a képviselőházban. Polónyi február 10-én egyenesen lopással vádolta Pulszkyt,⁹⁶ és ő jelentette ki azt is, hogy adatokat tud szolgáltatni Pulszky erkölcs-telenségéről.⁹⁷ Helfy Ignác február 12-én Pulszky „*elzülléséről*” beszélt,⁹⁸ február 13-án Polónyi tartott nagy szónoklatot, ebben felemlgette, hogy Pulszkynak 1887-ben, tehát csaknem 10 esztendővel korábban lefoglalták ingóságait,⁹⁹ ez szerinte becsstelenségét bizonyítja. Várady február 19-én megállapította, hogy Pulszkynak nincs „*érzéke*” a művés-zeti dolgok iránt.¹⁰⁰

A kormány végül elejtette Pulszkyt, hogy önmagát mentse. A szerencsétlen embert szin-te kiszolgáltatta a vádaskodóknak. Wlassics miniszter „*beismerte*”, hogy Pulszkyt mindig rendetlennek tartotta,¹⁰¹ és bejelentette, hogy bűnvádi feljelentést tett ellene, mert 50 000 forintról nem tud „*okmányokkal*” elszámolni.¹⁰² Ekkor már csak ennyi maradt a Várady emlegette többszázszes sikkasztásból! Ivánka Oszkár meg is mondta: „*Pulszkyt akarják bezáratni, maguk pedig [mármint a kormány] kimászní*”.¹⁰³

Támadta az országgyűlésben Pulszkyt Okolicsányi László,¹⁰⁴ a kormánypártból idő-közben kilépett Szapáry Gyula,¹⁰⁵ Horánszky Nándor,¹⁰⁶ Eötvös Károly.¹⁰⁷ Az ellenzék igyekezett az egész családot belekeverni a botrányba. Szapáry február 11-i beszédében ezt mondotta többek között: „*... vannak elemek, a melyeknek túlságos nagy befolyás engedtetik a közügyek menetére, amely befolyások károsak az országra nézve és melyek szülik azon eredménye-ket, amelyeket ma látunk. (Zajos helyeslés a bal és szélső baloldalon). Ha a kormány nem tud vagy nem akar ezen befolyásoktól szabadulni, akkor ne csodálkozzék azon, hogy az ódium egy része reája is hárul*”.¹⁰⁸ Polónyi február 13-án ismét a rokonsági kérdést feszegette. Azt emlegette, hogy Eötvös Loránd sógorságban van Pulszky Ferencsel és Károlyval, és bele-keverte Pulszky Ágostot, aki korábban közoktatásügyi államtitkár volt. Felidézte az 1887. évi Pulszky-ellenes akciót, és azt állította, hogy az akkori vizsgálatból okulni kellett volna, és nem lett volna szabad Pulszky Károlyra bízni a műtárgyak vásárlását.¹⁰⁹ Wlassics ezzel kapcsolatban rámutatott arra, hogy Polónyi akkor kénytelen volt elismerni vádjai alaptalan-ságát, erre Polónyi azzal védekezett, hogy ő csak azt mondta, azért nem derült ki a bűn-tény, mert 14 nap túl rövid idő volt a vizsgálatra.¹¹⁰

⁹⁴ I. m. 407. p.

⁹⁵ *Napló* 1892—1897. 30. köt. 94. p.

⁹⁶ *Napló* 1892—1897. 29. köt. 323. p.

⁹⁷ I. m. 329. p.

⁹⁸ I. m. 370. p.

⁹⁹ I. m. 406. p.

¹⁰⁰ *Napló* 1892—1897. 30. köt. 88. p.

¹⁰¹ *Napló* 1892—1897. 29. köt. 329. p.

¹⁰² I. m. 327. p.

¹⁰³ I. m. 374. p.

¹⁰⁴ Február 8-án, *Napló* 1892—1897. 29. köt. 278. p.

¹⁰⁵ Február 11-én, i. m. 343. p.

¹⁰⁶ Február 12-én.

¹⁰⁷ Ugyanakkor.

¹⁰⁸ *Napló* 1892—1897. 29. köt. 343. p.

¹⁰⁹ I. m. 411. p.

¹¹⁰ Uo.

Egyetlen képviselő akadt az egész országgyűlésben, aki szembeszállt ezzel a hecc-kampánnyal, Kammerer Ernő (ő volt egyébként annak a vizsgálóbizottságnak elnöke, mely 1895-ben Pulszky első vásárlásait ellenőrizte). A sok vádló, mocskolódo beszéd közepette február 13-án ezt mondotta: „*Mind ezek után kötelességem kijelenteni, . . . hogy bár rendetlenséget és gondatlanságot észleltünk, nem volt semmi, ami inkorrekttségnek, vagy az állam anyagi érdekeit károsító eljárásnak látszatát is viselte volna, sőt azok után, amik történtek [az újabb vádakra utal itt, és arra, hogy Pulszky ellen bűnvádi feljelentést tettek], kötelességem kijelenteni, hogy elismeréssel voltam . . . azon rendkívüli fáradtság és buzgalom, valamint szakértelem iránt is, amely a vételek teljesítése körül észlelhető volt . . . amü bármit hozzon a jövő, el nem tagadhattam volna*”.¹¹¹ Kammerer felhívta a képviselők figyelmét arra, hogy a közvéleménnyel amúgyis nagyon nehéz megértetni, hogy a művészeti kiadások nem feleslegesek, „*éppen ezért*” mondotta „*kérve kérem a t. házat, hogy vonjuk ki a szépművészeti múzeum kérdéseit a sivár politikai küzdelmek köréből*”.¹¹²

Ezeknek a józan szavaknak a túlfeszített légkörben nem lehetett foganatjuk. Kammerer csak azt érte el, hogy Polónyi őt is megtámadta, amiért „*védelmezni*” merészelte Pulszkyt.¹¹³ Tovább szajkózták a vádak, sőt, újabbakat találtak ki, például azt, hogy a képtár anyagából a legértékesebb darabok Pulszky kezén eltűntek; hogy egy festményről, melyet Raffael művének tartottak, kiderült, hogy „csak” Piombo stb.

A nyilvános hajsza eredményeként Pulszky Károlyt letartóztatták, 1896. február 10-től május 7-ig vizsgálati fogságban tartották, majd június 6-án felfüggesztették képtárigazgatói állásából. 1897. október 30-án a budapesti kir. ügyészség „*hiánatali sikkasztás*” bűntette miatt vád alá helyezte, és ezzel súlyosan megbélyegezte. Hiába állapították meg később, hogy az Országos Képtár anyaga hiánytalanul megvan,¹¹⁴ hiába szüntették be a bírsági eljárást ellene, a megbélyegző hajsza oly súlyosan megrendítette idegrendszerét, hogy úgy érezte, nem élheti így tovább. 1898-ban betegen és kiábrándultan elhagyta hazáját, kivándorolt Ausztráliába, és ott Brisbane-ben 1899. június 6-án öngyilkosságot követett el.

Érdemes néhány sort szentelni annak, hogyan értékelik a szakemberek újabban Pulszky Károly igazgatói működését. Az általános vélemény az, hogy az Országos Képtárt európai színvonalon álló múzeummá fejlesztette. „*Páratlan szenvedéllyel és szívós energiával látott hozzá a munkához.*” Átrendezte az elhanyagolt gyűjteményt, művészettörténeti előadások sorozatával népszerűsítette a nagyközönség körében. Vásárlásai biztos ítéletre és alapos tudásra vallanak. „*Olyan jelentős műveket sikerült megszereznie, hogy ha nem ismernénk a képtár szervezésével, rendezésével és anyagának tudományos feldolgozásával elért nagy eredményeit, egy magában ez is elévülhetetlen érdemeket szerezne nevének.*” [nem lett volna szabad milliós műkincseket rábízni, mondotta róla Helfy Ignác; „*nem igen láttam hogy valami nagy érzékkel bírna ezen dolgok iránt . . .*” mondotta Várady Károly; a Képtár számára más, „*méltó, tökéletesen megbízható igazgatóról*” kell gondoskodni, mondotta Bartók Lajos]. Nem egészen 400 000 forintért 151 képet, 49 falfestményt, 114 szobrot, 29 vízfestményt és rajzot, 602

¹¹¹ I. m. 397. p.

¹¹² Uo.

¹¹³ I. m. 398. p.

¹¹⁴ Ld. erről Wlassics miniszter és Kammerer Ernő kormánybiztos jelentését az Országos Képtár, a Történelmi Képcsarnok és a létesítendő Szépművészeti Múzeum tárgyában, *Irományok* 1896—1901. 4. köt. 117. sz.; Nagy Dezső: Fellebbezési indokai a t. bp-i kir. büntető törvényszékhez a Pulszky Károly ellen hiánatali sikkasztás bűntette miatt folyamatba tett . . . vádhatározat ellen. Bp., 1897.

réz- és fametszetet vásárolt a Szépművészeti Múzeum számára. Rendkívül gazdag kincs volt ez, a magyar közművelődés sokat köszönhet neki.¹¹⁵ „Pulszky Károly szakmájának kiváló mestere, a gyűjtésnek mindenfelé becsült, sőt valósággal irigyelt virtuóza, kitűnően sáfárkodott a pénzzel, olykor a vételárnak sokszorosát érő képeket vásárolt, közülük nem egy Múzeumunk büszkesége, — sajnos a »politikuskok« műveletlensége, az otromba gyanúsítás élete derekán halálba kergette. (E sorok írója kevés híján félszázada Közép-Itália félreeső csöpp városkáján járva még látta, hogyan csillant fel a fogadósok szeme a hírre, hogy vendégük Pulszky Károly földije, és hallotta szájukból a még frissen élő történetet arról a férfiről, akihez foghatóan — a lelkes elbeszélés szerint — nem nyomozott ki, nem vásárolt és nem szállított el képet senki.)”¹¹⁶

A halálba üldözött Pulszky Károly példája jól mutatja, milyen kíméletlen eszközökkel, érdemekre való tekintet nélkül toltak félre, tettek tönkre, sőt pusztítottak el embereket, ha politikai érdekeik ezt úgy kívánták.

Pulszky Károly csak halála után nyerhetett elégtételt az igaztalan vádakért. Vajon Csontosinak jobb sors jutott osztályrészéül? Igen is, nem is. És talán ez a legérthetetlenebb az egész Csontos-ügyben. Csontos nem lett öngyilkos, tovább dolgozott, most már nem tudósként, hanem egyszerű hivatalnokként, szívében mély sértődöttséggel. És egyszer csak megcsillant a lehetőség számára: későn, de talán nem túl későn úgy látszott: még jóra fordulhat minden.

VIII.

A Széchényi Könyvtárból eltűnt kéziratok ügyében húsz esztendőn át nem történt semmi, 1913. február 4-én azonban váratlan fordulat következett be. Ezen a napon megjelent a könyvtárban egy ifjú, átnyújtott egy miniált középkori kódexet, és azt kérte, állapítsák meg, csakugyan 1502-ből való-e, és mennyit ér? A könyvtár munkatársai azonnal észrevették, hogy a kódexben Mátray Gábornak, a Könyvtár egykori őrének kézírása látható, és felismerték a Széchényi Könyvtár bélyegzőjének, valamint a könyvtári jelzetnek részben eltávolított nyomait is. A kódex bemutatójának, aki Tőkés Gyula VIII. osztályos középiskolai tanuló, Tőkés Gyula megyei árvaszéki helyettes ülnök fia volt, azt mondták, megvizsgálják a kódexet, a válaszáért jöjjön vissza. Ezután megállapították azt is, hogy a bemutatott kódex szerepel abban a jegyzékben, melyet a kéziratgyűjteményből hiányzó művekről az 1892—1893. évi vizsgálatok során állítottak össze. A válaszáért jelentkező ifj. Tőkés

¹¹⁵ Bacher Béla: A Szépművészeti Múzeum története. A Szépművészeti Múzeum 1906—1956. Bp., 1956. 23—27. p.

¹¹⁶ Fülep Lajos: Előszó. Pigler Andor: A régi képtár katalógusa. Országos Szépművészeti Múzeum. Szövegíró. Bp., 1954. 8. p. A Pulszky vásárolta képek némelyikéről egyébként valóban kiderült, hogy festőjük nem azonos azzal, akinek a képet eredetileg tulajdonították. Így már akkoriban nagy hűhót csaptak, mert egy Raffael portréről bizonyosodott, hogy Sebastiano del Piombo alkotása. Hasonlóképpen Rubens férfiképmását ma A. van Dycknek (Pigler Andor: i. m. 1136. sz. 165. p.), Fra Filippo Lippi falfestményeit Lorenzo da Viterbonak (uo. 1223. sz. 329. p.), egy Leonardo da Vincit Lorenzo Costának (uo. 1257. sz. 125—126. p.) tulajdonítanak. Bosch egyik képéről kiderült, hogy egykorú másolat (i. m. 1323. sz., 74. p.). Egy Van der Helstről valószínűbb, hogy Abraham van den Tempel (i. m. 1333. sz., 556. p.), egy Van Dyck festmény Giuseppe Bazzani műve, de változatait becsben tartják a washingtoni National Gallery-ben és a római gyűjteményekben is (i. m. 1367. sz., 43. p.), viszont egy Don Lorenzo Monaconak tulajdonított képről az derült ki, hogy Giovanni dal Ponte világhírű festménye (i. m. 1139. sz., 455—456. p.), Francesco Bonsignori freskótöredékei Bartolommeo Montagna műveinek bizonyultak, melyek eredetileg Nicolo Orsini palotájában állottak (i. m. 1234—1236. sz., 369—370. p.).

Gyula elmondotta a beszélgetés során, hogy van még több könyv és kézirat is ott, ahonnan ezt hozta, közöttük a Thuróczi-krónika brünni kiadása. Megígérte, hogy a krónikát elviszi megmutatni a Könyvtárba. Másnap azonban üres kézzel jelent meg, sőt visszakérte az első alkalommal mutatott kódexet is, mondván, hogy apja csak a kódex értékére volt kíváncsi. A kéziratot természetesen nem adták vissza, hanem a Nemzeti Múzeum igazgatója, Szalay Imre, a Széchényi Könyvtár vezetője, Fejérpataky László és Sebestyén Gyula igazgatóőr felkeresték id. Tőkés Gyulát a lakásán. Közölték vele, hogy a kérdéses kódex a Széchényi Könyvtár tulajdona. Tőkés bevallotta, hogy a kézirat más könyvekkel együtt sógornője férjének hagyatékából való. Az illető kocsmáros volt, és félévvel korábban halt meg. Kiderült, hogy az elhunyt azzal a Losonczi Károllyal azonos, aki 1886. július 2-től 1888 május végéig mint könyvtári szolga a Múzeumban dolgozott és az olvasóteremben teljesített szolgálatot.

A Nemzeti Múzeum és a Könyvtár vezetői sem Tőkés, sem Losonczi özvegye ellen nem tettek bűnvádi feljelentést, mivel azok állítólag mit sem tudtak a lopott értékek eredetéről, és hajlandók voltak mindent visszaszolgáltatni. A három ládába csomagolt anyag elszállítása február 8-án meg is történt, Sebestyén Gyula és Bártfai Szabó László azonnal hozzáfogtak az anyag átvizsgálásához. Kitűnt, hogy nem kevesebb mint 736 különböző mű került vissza a Könyvtárba, ebből 9 ősnymtatvány (köztük a Thuróczi-krónika brünni kiadása), 26 régi magyar nyomtatvány (21 RMK I, 5 RMK II), közöttük unikumok és ritkaságok, így például Sylvester János bibliafordítása (Sárvár, 1541, RMK I. 15), Heltai „Háló”-ja (Kolozsvár, 1570, RMK I. 81.), Pesti Gábor Aesopus-fordítása (Bécs, 1536, RMK I. 7.), Pázmány Péter imádságos könyve (Nagyszombat, 1674 és 1701, RMK I. 1171 és 1640.), sok XVI–XVIII. századi hungarica (RMK I. 87, 123, 141, 250, 384, 475, 715, 729, 943, 1136, 1300, 1343–4, 1485, 1568, 1644), stb. Előkerült az a 18 kódex is, melyek hiányát a revízió a Csontos-botrány idején megállapította (köztük volt a sokat emlegetett Galeotto-kézirat is). Ezeken kívül még három XV–XVI. századi kódex, 22 darab XVI–XVIII. századi kötetes kézirat, hetven levél, főképp Farkas Lajos levelezéséből, 48 kisebb kézirat (Csokonai, Kazinczy versei), a levéltári anyagból 32 oklevél (ebből 3 darab XIV. századi), és még sok más. A visszakért művek értékét Fejérpataky több mint 100 000 koronára becsülte.¹¹⁷

Csak ekkor derült ki valójában, mennyivel nagyobb volt a tényleges hiány a revíziókor megállapítottnál. Ekkor tűnt ki, hogy a hiányzó ősnymtatványokért és RMK-anyagért Csontoshoz hasonlóan felelősségre kellett vagy lehetett volna vonni a nyomtatványtár akkori vezetőjét, Horváth Ignácot, a levéltári anyagért pedig a levéltár vezetőjét, Fejérpatakyt is. Ezek szintén nagy értéket képviseltek, de Horváth és Fejérpataky szerencséséjére eltűnésüket sikerült a nyilvánosság elől eltitkolni.

A lopott anyaggal kapcsolatban több érthetetlennek látszó momentum merült fel és vár magyarázatra. Kiderült, hogy az eltulajdonított könyvek és kéziratok évtizedekig utiládákba voltak csomagolva, rovarporral gondosan behintve, szakszerűen, érintetlenül. Igaz ugyan, hogy a könyvtári bélyegzőt és a szignaturákat gondosan eltávolították a könyvekből és kéziratokból, érthetetlen módon azonban értékesítésükre nem történt kísérlet.

¹¹⁷ Fejérpataky 1913. ápr. 24-i jelentése Szalay Imréhez, *OSzK irattár* 1913/279 (a továbbiakban *Fejérpataky jelentése II.*) Csontos egyébként már 1. sz. *emlékiratá*-ban, 1893-ban szóvátette, hogy a felügyelet hiánya a Könyvtárban visszaélésekre adott alkalmat, „... még az a példáián eset is megtörtént, hogy egy szolga a könyvtárór [Majláth] engedélyével egyedül hónapokig járt fel délután a könyvtárba” (46. p.).

Ez a tény Fejérpatakyaknak is feltűnt,¹¹⁸ és igyekezett valamilyen magyarázatot konstruálni.

Elmélete szerint Losonczi nem lehetett a tettes. Mégpedig azért nem, mert „*könyvtári dolgokban teljesen járatlan, hozzá nem értő*” volt, így „*legkevésbé sem rendelkezett azzal a gyakorlattal és szakismerettel, mely a hagyatékában talált anyag kiválogatására képesítette volna.*”¹¹⁹ Fejérpataky szerint az, aki a lopást elkövette, Mosonyi Antal laboráns, restaurátor és könyvkötő volt.¹²⁰ Erre azt hozza fel bizonyítékkul, hogy egyrészt a bélyegzők eltávolítása, illetve elfedése a lopott kódexekben csak Mosonyi munkája lehetett, másrészt „*egyedül neki volt alkalmja arra, hogy restaurálás címén a könyvtár kincseihez hozzáférhessen . . .*”¹²¹

Fejérpataky elmélete ellen több körülmény is szól. Már első érvelése sem helytálló, mert a lopott anyag összeválogatásához nem kellett különösebb szakértelem, ha valaki két évig könyvtárban dolgozott, elég alkalmja lehetett megismerni, melyek az értékesebb darabok. Egyébként is maga Fejérpataky állapította meg, hogy az értékes ritkaságok, unikumok mellett „*teljesen értéktelen anyag*” is bőségesen található az ellopott művek között, és ezért nem állapítható meg „*mily szempontok vezették a tetteseket az eltulajdonított anyag összeválogatásában . . . Mintha az eltulajdonítás egy hozzáértő és egy teljesen tájékozatlan egyén munkája lett volna*”.¹²²

Fejérpataky elméleténél egyszerűbbnek látszik az a feltevés, hogy Losonczi a közismerten értékes műveken kívül többször valóban helytelenül ítélte, így kerültek hozzá az értéktelen darabok. Természetesen semmi alapja sincs Fejérpataky azon állításának, hogy Mosonyin kívül más nem férhetett hozzá a kincsekhez, hiszen tudjuk, hogy azok nem zárható szekrényekben állottak, és Puszky utólagos intézkedéseiből tudjuk azt is, hogy a reggeli nyitáskor és takarításkor, valamint az esti záráskor a szolgaszemélyzetre nem ügyelt senki, sőt még a kutatók is hozzáférhettek volna.¹²³

Feltűnő, hogy Fejérpataky mindenáron mentesíteni igyekezett Losonczi, és ezért nem volt szeme a nyilvánvaló tények meglátására. Inkább bonyolult és hihetetlen történetet eszelt ki: Mosonyinak nagy családja volt, folyamatos pénzzavarral küzdött. Hogy segítsen magán, lopott, és mindent Losonczinál tett le „*zálogba*”. Losonczi ui. könyvtári szolgálata idején „*tekintélyes*” vagyont örökölt, ezért is hagyta ott állását. Ebből a „*vagyongból*” folyósított Fejérpataky szerint kölcsönt Mosonyinak a zálogba adott könyvekért. Hogy Losonczinak mi haszna lett volna ebből az ügyletből, arra Fejérpataky nem tért ki. További okfejtése a zálogba adással kapcsolatban egyszerűen nevetséges. Azt állította, hogy a zálogba adás mellett bizonyít az, hogy az időközben tönkrement Losonczi „*Mosonyinak 1889-ben bekövetkezett halála után rá lett volna utalva ez anyagnak értékesítésére, de ezt nem tette . . .*”¹²⁴. Ez pontosan az ellenkezőjét bizonyítja, ha egyáltalán bizonyít valamit. Hiszen Mosonyi halála után végképp nyilvánvalóvá vált, hogy más módon, mint e „*zálogtárgyak*” értékesítésével soha többé nem szerezheti vissza Mosonyinak adott pénzt! Az, hogy az anyagot

¹¹⁸ Fejérpataky jelentése II.

¹¹⁹ Fejérpataky bizalmas jelentése Szalayhoz 1913. febr. 12-én, OSzK irattár 1913/104. (a továbbiakban Fejérpataky jelentése I.).

¹²⁰ Csontos i. gyanakodott Mosonyira, 1. sz. emlékiratában említi, hogy egy ízben „*súlyos adata*” volt ellene, jelentette is Majlátnak, de a könyvtár jóhírének megóvása végett nem indítottak eljárást (63. p.).

¹²¹ Fejérpataky jelentése I.

¹²² Fejérpataky jelentése II.

¹²³ Ld. a 29. és a 30. jegyzetet, és Csáky Albin válaszát Várady interpellációjára, *Napló* 1892—1897. 7. köt. 367. p.

¹²⁴ Fejérpataky jelentése I.

ezután is ugyanúgy lezárt ládákban őrizte, azt bizonyítja, hogy Mosonyinak nem volt szerepe az ügyben.

Fejérpataky miután megkísérelte Losonczi szerepének szépítését, Losonczi özvegyét igyekezett teljesen tisztára mosni. Losoncziné nem is sejtette a lopott holmi eredetét, állította Fejérpataky, mert férje azt mondotta neki, hogy egy rokonától örökölte.¹²⁵ Ezt azzal próbálta valószínűsíteni, hogy ellopta losonczi Farkas Lajos magánjellegű levelezését is, ezzel kívánta bizonyítani felesége és annak családja előtt a könyvanyag örökölt voltát. Fejérpataky maga is érezte, hogy ez az érv gyenge alapokon nyugszik, hiszen Losonczi eredeti neve Zwada volt, 1886-ban magyarosította,¹²⁶ amit nyilván felesége is jól tudott. Ezen Fejérpataky úgy próbált segíteni, hogy azt állította, Losonczi névmagyarosítását még családja előtt is titokban tartotta.¹²⁷

Tőkés és az özvegyet nemcsak felmentette, hanem kifejezett érdemeket tulajdonított nekik. Szerinte teljes elismerés illeti id. Tőkés Gyulát és az özvegyet, mert a „*legnagyobb készséggel járultak hozzá ahhoz, hogy . . . [az] anyag kivétel nélkül a Nemzeti Múzeumba kerüljön*”, és „*semmi nehézséget nem támasztottak annak végleges átvétele ellen*”.¹²⁸ Sajátos okoskodás, hiszen nyilvánvaló, hogy ellenkezésük esetén rendőri feljelentés fenyegette volna a családot. Nem saját jószántukból adták vissza a műveket, hanem a kényszerűségnek engedtek. Emlékszünk még, miként akarta visszaszerezni Tőkés a bemutatott kódexet, amikor a Könyvtár érdeklődni kezdett a Thuróczi-krónika és a többi könyv iránt. Jól tudták ezt Tőkésék is, ezért ígérték meg, hogy visszaadnak mindent, csak azt kérték, legyenek tekintettel az özvegyre és gyermekeire, valamint arra, hogy „*az árvák atyjának emléke a nyilvánosság előtt meg ne hurcoltassék*”. Különösnek tűnik, hogy az ellopott anyag visszaszolgáltatásáért még jutalmat is kértek, nevezetesen azt, hogy az átadás „*az állam részéről méltányos módon honoráltassék*”.¹²⁹

Még ennél is különösebb, hogy Fejérpataky ezt a kívánságot is támogatta, arra hivatkozva, hogy Losonczi özvegye erősen rá lett volna szorulva, hogy pénzt szerezzen a könyvek átengedésével, mert férje teljesen vagyontalanul hagyta hátra. Ezért „*méltányosnak, igazságosnak és megnyugtatónak tartanám*,” írta „*ha az özvegynek a fentebbiekben vázolt készsége és teljes jóhiszemősége az állam részéről is méltányoltatnék . . . bizonyos összeg utalványozását kívánatosnak tartanám*”. Még az összegre is tett javaslatot, 5–6000 koronát említett.¹³⁰ Ha nem is tudjuk teljes bizonyossággal bizonyítani, hogy Losoncziné tudott a lopott holmik eredetéről, és így Fejérpataky büntetendő cselekményt, orgazdaságot jutalmazott, akkor is feltűnő a tolvaj rokonai iránti barátságos magatartás és a Csontosai iránti ridegség közötti különbség!

Lehetséges, elképzelhető, hogy Fejérpataky azért igyekezett oly szorgalmasan tisztára mosni Losonczi emlékét, az özvegy és id. Tőkés Gyula becsületét, azért terjesztette fel őket jutalomra, mert valami kapcsolat volt közte és Losonczi között a lopás ügyében? Lehetséges, hogy összejátszottak? Hogy Fejérpataky ellopatta Losonczival a kódexeket, hogy legyen ürügy Csontosai eltávolítására, akinek helyére vágyott? Bármilyen tetszetős is ez a hipotézis, el kell vetnünk. Nyilvánvaló, hogy a Csontosai elleni vád összekovácsolásához

¹²⁵ Uo.

¹²⁶ *Századunk névváltoztatásai 1800–1893*. Bp., 1895. 151. p.

¹²⁷ *Fejérpataky jelentése II.*

¹²⁸ Uo.

¹²⁹ *Fejérpataky jelentése I.*

¹³⁰ *Fejérpataky jelentése II.*

nem kellett ládaszámba elcipelni az értékes és értéktelen anyagot. Fejérpataky buzgalma a megtalált értékek körüli bonyodalmak eltitkolására egészen más okokra vezethető vissza. Hogy melyek voltak ezek az okok, azt csak sejtethetjük, de valószínűleg nem tévedünk, ha kapcsolatot vélünk felfedezni a Könyvtárban néhány esztendővel korábban lejátszódott eseményekkel.

A sors furcsa ironiája, vagy költői igazságszolgáltatás? Akármi volt, mindenesetre tény, hogy a Széchényi Könyvtárban nem egészen két évtizeddel Csontos eltávolítása után Fejérpataky igazgatósága idején nagyobb lopásnak jöttek nyomára. A napi sajtó lelkesen vetette magát az esetre, és elsősorban a Könyvtár igazgatóját, a Könyvtárban uralkodó állapotokat tette érte felelőssé. Molnár Viktor, az akkori közoktatásügyi miniszter ugyan-csak „*élesen elítélő szavakkal nyilatkozott a könyvtári . . . ügykezelésről*”.¹³¹ A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1909. szeptember 6-án bizottságot küldött ki az eset kivizsgálására. Fejérpataky igen kellemetlen helyzetbe került, a lopás ui. nem volt mentes bizonyos humoros momentumoktól. Az történt, hogy négy egymást követő alkalommal, 1903-ban, 1907-ben, 1908-ban és 1909-ben a Széchényi Könyvtár olyan okmányokat vásárolt meg, melyeket — mint utólag kitűnt — magától a Könyvtártól lopott el Kovács László segédőr. A házkutatás alkalmával 6 láda könyvet és kéziratot találtak lakásán, melyek szintén a Könyvtárból származtak. A vizsgáló bizottság jelentése elmarasztalta a Könyvtár vezetőjét és a könyvtári állapotokat, melyek lehetővé tették, hogy éveken át nem derült ki: saját állományukból való anyagot vásároltak. A vizsgálat felhívta a figyelmet számos mulasztásra, helytelen munkamódszerre, hanyagságra. Mindez Fejérpataky számára nemcsak kínos volt, de állását is veszélyeztette. Éppen ezért igyekezett az őt vádoló megállapításokat minden áron megcáfolni. Terjedelmes „*Nyilatkozat*” készített, és nyomtatásban is megjelentette.¹³² Ebben nem annyira a tények megcáfolására törekedett, hanem a bizottság tagjainak szakértelmét, hozzáértését próbálta kétségessé tenni rendkívül agresszív, szószátyár módon. Érvelése — mely cseppet sem teszi rokonszenvenessé — sokszor önmagának ellentmondva igyekezett leplezni a könyvtári munka és az igazgatás kétségtelenül meglevő fogyatékoságait.

Ami a következményeket illeti, már nem sok hasonlóság mutatkozik Csontos és Fejérpataky esete között. Utóbbinak sikerült megtartania állását, pedig felelőssége talán nagyobb volt, mint Csontosé, más volt viszont a politikai helyzet. Az ellenzék nem kavart botrányt az esetből, a parlament csendes maradt. Fejérpataky ügye véletlen kellemetlenség volt, nem lett belőle „concepciós botrány”. Természetesen Fejérpataky helyzete eleve más volt, mint akár Csontosé, akár Pulszkyé. Csontos kiugrott papi voltával, Pulszky emigrációs múltjával, radikalizmusával szemben ő kipróbált kormányhű ember, akit az uralkodó a „*Széchényi országos könyvtár fölvirágoztatása érdekében szerzett érdemei*” elismeréseként 1907-ben legmagasabb kitüntetésben részesített. Azt igazán nem lehetett bevallani, hogy Őfelsége tévedett. Fejérpataky sokan segítettek, hogy megingott helyzetét megerősítse, de ki segített Csontosinak?

A levéltári lopások tehát épp elég bajt okoztak Fejérpataky számára, a sajtó és a nagyközönség épp eleget köszöri rajta a nyelvét. Így már érthető, hogy alig több mint három esztendővel később nem volt más vágya, mint minél nagyobb csendben bonyolítani le a megtalált könyvtári értékek visszaszerzését, lehetőleg a sajtó teljes kizárásával. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha nem kerül rendőrség vagy bíróság elé az ügy. Ha ismét kitudódik,

¹³¹ Fejérpataky László nyilatkozata . . . Bp., 1911. 3. p.

¹³² Uo.

hogy már megint ládaszámra szállítják vissza a Könyvtárba a lopott kincseket, akkor a Fejérpataky ellen hangoztatott korábbi vádakat ismét felelevenítették volna. Így már érthető, miért örült annyira, hogy Losoncziné „önként” hajlandó volt visszaadni az ellopott értékeket. És érthető az is, hogy a *Könyvszemle* miért csak néhány soros kis közleményben emlékezett meg a dologról.

Természetesen teljesen és véglegesen nem lehetett titokban tartani az ellopott értékek megkerülését. Az esemény híre eljutott Csontosihoz, aki úgy gondolta, ezzel elérkezett rehabilitációjának ideje. Jóval később — ebben szerepet játszhatott a közben kitört első világháború — a sajtó is foglalkozni kezdett a kérdéssel.

1915. október 7-én érdekes cikk jelent meg *Az Est* c. napilapban „Egy erkölcsileg kivégzett magyar akadémikus rehabilitálása. A Nemzeti Múzeum elveszett Korvinának áldozata” címmel, Ruttkay György aláírásával.¹³³ A cikk szerint 23 évvel korábban báró Szalay Imre miniszteri tanácsos belépett a Széchényi Könyvtár egyik termébe és így szólt Csontosihoz: „Adja elő Galeottit!” [sic!]. Csontosi kereste a kért kódexet, de nem találta. Ezután maga kérte a fegyelmi vizsgálatot. A vizsgálat hamarosan megállapította, hogy „Csontosinál két középkori könyv . . . eltűnt”. Ezért büntetésként a miniszter Csontosit a budapesti tankerületi főigazgatóság segédhivatalába helyezte. Csontosinál fiatalabb tisztviselőtársai vádolták meg irigységből. Most, 1915-ben tudomására jutott, hogy az elveszett könyvek előkerültek. Fejérpataky László, a Könyvtár vezetője az őt felkereső újságíróknak azt mondta, hogy Csontosit nem a könyvek eltűnése miatt bocsátották el, így a könyvek megkerülése nem teszi szükségessé rehabilitálását. Szalay Imre nem volt hajlandó bővebben nyilatkozni, nem mondta meg, ki lopta el a könyveket. „Megtaláltuk egy tisztviselőnkénél!” csak ennyit felelt, és hozzátette, hogy Csontosit hanyagságok miatt mozdították el.

Az *Alkotmány* c. lap másnapi száma szintén beszámolt az esetről.¹³⁴ A cikkíró furcsának találta, hogy bár az elveszett kincsek megkerülését a *Magyar Könyvszemle* már két évvel korábban bejelentette, azóta sem történt Csontosinál semmi. A *Magyarország* november 14-i számában Kovács Lydia írt fellengzős cikket „A megölt élet. Egy magyar tudós rehabilitációs ügye” címmel.¹³⁵ Az eseményeket a korábbi cikkekkel egybehangzóan ismerteti, a részleteket illetően minden szakértelem nélkül. A Csontosinál elleni vád az volt, hogy a kézirattáros „kezzei alatt” eltűnt két nagyértékű kódex: Thuróczi krónikája [!] és Galeotto műve. A vizsgálat megállapította, hogy a kódexek „az ő kezein tűntek el”. Kovács Lydia megszólaltatta Csontosit is, aki többek között így nyilatkozott: „Rámfogták, persze indirekte, mivelhogy a vizsgálat világosan nem bírta megállapítani. »Csontosinál kezei között tűnt el« — mondta Szalay . . .” Csontosinál nyilatkozatában azt sejteti, hogy szándékos rosszindulatról volt szó, de az igazságot jól tudták azok, „akik esetleg maguk is így akarták sorsomat . . . Akkoriban az én csillagom emelkedőben volt . . . Elöléptetés előtt állottam, talán volt, aki úgy érezte, hogy útjában állok . . .” A cikkíró ezután Szalay Imre bárót kereste fel, aki „meglehetősen méltatlankodva” fogadta. „Egy szót sem nyilatkozom. Felesleges jobban fellármázni a dolgot . . . Csontosinál jobb ha hallgat. Mit akar ezzel a lármával?! Csak neki lesz rosszabb, mert felszínre kerül a 23 év előtti ügye. Hanyag volt, olyan hanyag, hogy ki se lehet mondani . . . A botránykor nem hallgattuk el érdemeit . . .” Fejérpatakyhoz hiába ment a riporter, az udvari tanácsos nem fogadta. Csontosinál az elveszett kéziratok megkerüléséről értesülve kérvényt adott

¹³³ 2. p.

¹³⁴ 1915. okt. 8. 280. sz. 10. p.: „A Nemzeti múzeumi kódex-ügy. Az elveszett és megkerült kódexek”.

¹³⁵ 13. p.

be a minisztériumba és rehabilitációját kérte. Eddig semmi sem történt, az újságíró is érdeklődött, neki azt válaszolták a minisztériumban, hogy az ügy kivizsgálása folyamatban van és rövidesen elintézik.

Kovács Lydia néhány hónappal később ismét foglalkozott Csontosival. 1916. febr. 6-án „Csontos ügye. A rehabilitációs kérvény sorsa” címmel megjelent cikkében¹³⁶ szövegátette, hogy Csontos kérvényét azóta sem intézték el, sőt, annak ellenére, hogy Csontos azt kérte, nyugdíjaztatását — mely már esedékes lett volna — függesszék fel rehabilitációs kérvényének elintézéséig, mert utána már nem tollnoki, hanem jóval magasabb fizetéssel mehetne nyugdíjba, most főnöke mégis felszólította, nyújtsa be a nyugdíjaztatásához szükséges iratokat. Ez mindenképpen kedvezőtlen jel. A cikk beszámolt arról is, hogy Csontos a már elhunyt Schönherr Gyulát tartotta „a gonosz szándékú komplot” egyik résztvevőjének, mert a Galeotto kódexet ennek fiókjában találták meg.

Ez utóbbi értesülés — mint láttuk — nem volt helytálló, az viszont valónak bizonyult, hogy Csontos 1916-ban nyugdíjazták, miután rehabilitáció iránti kérését Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter 1916. február 10-én elutasította. Az indoklás így szólt: „... Megállapítást nyert, hogy Tekintetességed akkori állásától való felfüggesztése, elítéltetése s a jelen állására való áthelyeztetése nem az illető kéziratári anyag eltűnése, hanem kizárólag a Tekintetességed terhére akkoron megállapított szolgálati vétségek s mulasztások miatt történt.”

Csontos tehát március 14-én mégis kénytelen volt nyugdíjaztatásáért folyamodni, és rehabilitációjára 1918. október 25-én bekövetkezett haláláig hiába várt.¹³⁷ Imént olvasott nyilatkozatai után elég meglepő, hogy Csontosit ravatalánál a Magyar Tudományos Akadémia nevében Fejérfpataky László búcsúztatta.

Hosszú időn át ez volt az utolsó szó Csontos ügyében. 1932-ben már csak mint érdekes pletyka került ismét terítékre. „Igazságot Csontos Jánosnak! Rehabilitálnunk kell egy ártatlanul elítélt magyar tudós emlékét” címmel Supka Géza írt róla a *Literatúra*-ban.¹³⁸ A cikk először Csontos tudományos érdemeit méltatja, különösen a nyelvemlékek felfedezése, a Corvinák felkutatása terén, majd rátér arra a „bűnügyi rejtélyre”, melynek következményeként Csontos áthelyezték és nyomorba kergették. A cikkíró szerint a „rejtély” azzal kezdődött, hogy a Széchényi Könyvtárból eltűnt két láda könyv. Emiatt „teljes csendben” házi vizsgálatot folytattak, a vizsgálat eredményeként Majláth Bélát és Csontos Jánost eltávolították állásukból. A könyvtár igazgatója, Majláth utóda Fejérfpataky László, a kéziratár addigi vezetője, Csontos utóda pedig az utóbb megőrült Schönherr Gyula lett.

Supka cikkének éle elsősorban Fejérfpataky ellen irányult. Az ellene felhozott vádak sorában szerepel többek között az is, hogy apját Bjelopotoockinak hívták, és hogy a bécsi titkos levéltár adatai szerint osztrák rendőrségi besúgó volt.¹³⁹ Megtudjuk a cikkből, hogy Hampel Józsefnek, a múzeumi régiségtár vezetőjének is az volt a véleménye, hogy Csontosival igazságtalanság, „justizmord” történt, és ugyanezt hangoztatta Sebestyén Gyula is, a Magyar Tudományos Akadémia elnökségéhez intézett és 1921. április 8-án kelt beadványában.¹⁴⁰ Supka felháborodottan kéri számon cikkében, miért maradt el annak idején a par-

¹³⁶ *Magyarország* 1916. febr. 6. 16. p.

¹³⁷ *MTA Kéziratár*, Tört. 2r 339.

¹³⁸ „s. g.” aláírással, 1932. 710–712. p.

¹³⁹ Fejérfpataky Gáspár valóban lelkes szlovák nacionalista volt, a szabadságharc alatt Habsburg-párti magatartást tanúsított, 1850-ben családnevét Belopotockyra változtatta. (Ld. *Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái*. Bp., 1894. 3. köt. 273. hasáb.).

¹⁴⁰ *MTA Kéziratár*, *Analecta*.

lamenti vizsgálat, miért csak „háziilag”, „teljes titokban” nyomoztak? Szerinte azért, mert a kultuszminisztérium államtitkára akkor Berzeviczy Albert volt, Fejérpataky bátyjának barátja és iskolatársa, szintén sárosmegyei, akár Fejérpataky.

A politikai intrikákkal telített zavaros cikk aligha segített a Csontos-ügy tisztázásában, de érdeme, hogy határozottan rámutatott: a szokatlanul súlyos, tudományos életünkben szinte páratlan fegyelmi büntetéshez nem lehetett elégséges ok a Csontos elkövetete mulasztás; felhívta a figyelmet arra, hogy a helyes magyarázatot a könyvtáron kívül kell keresni, ha nem is úgy, ahogyan Supka tette, személyi intrikák szövetségében, hanem a kor társadalmi-politikai viszonyainak konkrét elemzése révén.¹⁴¹

DAS DISZIPLINARVERFAHREN GEGEN JÁNOS CSONTOSI UND DESSEN POLITISCHER HINTERGRUND (ZUSAMMENFASSUNG)

János Csontos, Vize-Kustos der Bibliothek des Ungarischen Nationalmuseums (der heutigen Széchényi-Nationalbibliothek), Leiter der Handschriftensammlung, korrespondierendes Mitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, namhafter Corvinen-Forscher, Redakteur der Zeitschrift „Magyar Könyvszemle”, wurde am 26. Januar 1893 auf disziplinarem Wege mit sofortiger Wirkung entlassen. Nach den Anschuldigungen, die gegen ihn vorgebracht wurden, hätte er seine Tätigkeit in der Handschriftensammlung vernachlässigt, seiner Fahrlässigkeit, seinem nachlässigen Verhalten sei es zuzuschreiben, dass mehrere wertvolle Kodizes aus der Handschriftensammlung verschwanden.

Der wahre Grund seiner Entlassung und der ungewohnt strengen Bestrafung, war aber ein anderer. Csontos fiel den politischen Kämpfen der damaligen Zeit zum Opfer. Die inneren Gegensätze des Österreichischen Systems, die Gegensätze zwischen einzelnen Gruppen der ungarischen Herrscherklasse verschärfen sich in den letzten achtziger und zu Beginn der neunziger Jahre des vergangenen Jahrhunderts zusehends. Die Stellung der Regierungspartei war ins Wanken geraten, der Feldzug der Opposition machte das ungarische Parlament zum Schauplatz der rücksichtslosesten Kämpfe. In diesen Feldzug der Opposition fiel auch die politische Hetze, die im Grunde gar nicht gegen János Csontos, sondern gegen Ferenc Pulszky gerichtet war. Pulszky hatte im Freiheitskampf 1848 eine grosse politische Rolle gespielt, war 1849 der Gesandte Ungarns in London gewesen, wurde später, aus Emigration heimgekehrt, Abgeordneter der Regierungspartei und der Direktor des Ungarischen Nationalmuseums, so gehörte auch die Bibliothek des Museums in seinen Wirkungskreis. Géza Polónyi und Károly Várady, zwei von ihren verleumderischen Ausfällen berüchtigte Abgeordnete der Opposition, brachten die in der Bibliothek aufgedeckten Mängel und Missstände vor die Öffentlichkeit des Parlaments, um Pulszky, den sie wegen seiner regierungsfreundlichen, scharf gegen die Opposition losziehenden Leitartikel ganz besonders hassten, und über ihn hinweg die Regierung zu stürzen. Um diesen Skandal zu beschwichtigen gab es nur ein Mittel: für die Mängel und Missstände musste man jemanden exemplarisch bestrafen. Der Sündenbock wurde Csontos. Die beispieldlose harte Strafe sollte beweisen, dass weder Pulszky, noch die Regierung an der Sache beteiligt waren.

Zwanzig Jahre später, 1913, brachte ein Zufall — nebst anderen wertvollen Büchern — die Handschriften und Kodizes, die zu der Tragödie Csontos geführt hatten, ans Tageslicht. Bei der Witwe eines ehemaligen Amtsdieners der Bibliothek fand man in drei mächtigen Kisten nicht weniger als 736 aus der Bibliothek gestohlene Werke, darunter 18 Kodizes, 22 sonstige gebundene Handschriften, 32 Urkunden und 9 Wiegendrucke. Damit war die Unschuld Csontos endgültig erwiesen. Trotzdem wurde er nicht rehabilitiert, obwohl sich mit seiner Angelangung 1915/16 auch die Tagespresse befasste. Csontos wurde 1916 als Aktuar des Schulbezirks der Umgebung von Budapest pensioniert. Er wartete bis zu seinem, am 25. Oktober 1918 erfolgten Tode vergebens auf eine Genugtuung.

¹⁴¹ Ezúton is szeretnék köszönetet mondani dr. Kőhalmi Bélának szíves segítségéért, azokért a cikkívágásokért, melyeket rendelkezésemre bocsátott, és azért, mert felhívta figyelmem a *Könyvtári Szemlében* megjelent, az 1915—16. évi Csontosra vonatkozó újságcikkek jegyzékét tartalmazó cikkére (1915. 9—12. sz. 194—195. p.), ugyancsak köszönettel tartozom dr. Nyireő Istvánnak, aki felhívta figyelmem a MTA könyvtárának kéziratárában őrzött iratanyagra.